

תרביץ

רבעון למדעי היהדות

המערכת
שולמית אליצור
מנחם קיסטר
קטרינה ריגו
מזכיר המערכת
דניאל שפיצר

שנה פג • חוברת ג
ירושלים, ניסן–סיון תשע"ה

תוכן העניינים

337	אתנוגרפיה יהודית יוצאת דופן של היסטוריון גאלי-רומי מימי אוגוסטוס	בצלאל בר-כוכבא
401	על סובלנות הלכתית וגלגוליה: מחלוקת קדומה בין בית שמאי לבית הלל שנשתקעה	מנחם כהנא
419	ההשפיעו פיוטי הקדושה של ינאי על פייטנים נוספים?	שולמית אליצור
439	הלכה וביקורת בדרום צרפת: ר' דוד בן שאול על הלכות יין ונסך	פנחס רוט
465	'ממזרח שמש ועד מבוא': תשובות הרשב"א לחכמי עכו	שמחה עמנואל
v	תקצירים באנגלית	

'ממזרח שמש ועד מבואו': תשובות הרשב"א לחכמי עכו

מאת

שמחה עמנואל

שאלת, מי שלא ראה את חבריו מעולם, ושולחים זה לזה כתבים, ועכשיו ראהו. מה יברך אם נהנה בראייתו? (שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' עו)

א. פתיחה

אלפי תשובות השיב ר' שלמה בן אברהם אבן אדרת (הרשב"א), והן אוצר בלום לא רק להכרת דעותיו ההלכתיות, כי אם גם לחקר מצבם הרוחני, הכלכלי והמדיני של השואלים. החכמים ששלחו את שאלותיהם אל הרשב"א במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה ובעשור הראשון של המאה הארבע עשרה ישבו בעשרות קהילות בספרד, וחלקם התגוררו אפילו במקומות רחוקים יותר – בצרפת ובפרובנס, בגרמניה ובאוסטריה, באיטליה, באיי הים התיכון ובצפון אפריקה. השאלות שנשלחו אל הרשב"א עשויות אפוא לספק מידע רב ומגוון על קהילות רבות מספור – בעיקר מתוך דברי השואלים, אך לעתים גם מתוך תשובותיו של הרשב"א עצמו. תשובותיו של הרשב"א – כמו מפעליו הגדולים האחרים בפרשנות התלמוד ובמונולוגרפיות הלכתיות – נחקרו מעט מאוד. דומני שלא אגזים אם אומר שהרשב"א נמנה עם חכמי ההלכה הבולטים ביותר בימי הביניים מחד גיסא, וכי מכל חבריו הוא המקופח ביותר במחקר מאידך גיסא. ואם תורתו של הרשב"א עצמו יצאה מקופחת במחקר, על אחת כמה וכמה כמעט לא נחקר עולמם של השואלים אותו.

בדברים שלהלן יש ניסיון לדלות מידע על הקהילה הרחוקה ביותר שחכמיה הריצו שאלות

* מאמר זה נכתב במסגרת הקתדרה על שם לודוויג יסלון לקודיקולוגיה ופלאוגרפיה שבאוניברסיטה העברית בירושלים ובסיוע מענק מחקר מטעם 'משגב ירושלים: המרכז למחקר ולהוראה של מורשת יהדות ספרד והמזרח'. תודתי לד"ר יעקב פוקס ולעשהאל שמלצר, שסייעו בידי לבדוק באופן שיטתי את כתבי היד של תשובות הרשב"א. כל ההפניות לשו"ת הרשב"א הנדפסות הן למהדורת א' זלניק, ירושלים תשנ"ז-תשס"ה; וההפניות לחידושי הרשב"א למסכת יבמות הן למהדורת ש' דיקמן, ירושלים תשמ"ט.

לרשב"א, הלוא היא העיר עכו. עכו רחוקה אלפי קילומטרים מברצלונה, עירו של הרשב"א, אך עובדה זו לא מנעה מחכמיה לשלוח אליו עשרות רבות של שאלות בתחומים שונים ומגוונים. איסוף השאלות והתשובות הללו יעלה בידינו מידע רב ערך, הן על קהילת עכו במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה והן על דמותו של הרשב"א, שהשקיע מאמץ גדול מאוד לענות על שאלותיהם של בני הקהילה החשובה ביותר בארץ ישראל באותם הימים.¹ חשובה עוד יותר התופעה התרבותית המרתקת שתעלה בדבריי – שני תלמידי חכמים, שאינם שווים כלל במעמדם ובמעלתם, והמתגוררים במרחק אלפי קילומטרים זה מזה, הרשב"א בברצלונה וחכם כמעט עלום שם בעכו, לומדים יחד בהתכתבות את אחת המסכתות הקשות שבתלמוד הבבלי. תופעה זו מלמדת על צרכיו הנואשים של השואל, שישב בפאתי מזרח, מנותק ממרכזי התורה הגדולים שבאירופה, ועל סתרי לבו של הרשב"א, שהתגורר בסוף מערב אך לבו במזרח.

* * *

חקר תשובותיו של הרשב"א אסור לו להסתמך רק על הקבצים הנדפסים של התשובות, בגלל הבעיות המתודולוגיות הקשות שבשימוש בהם, והוא חייב להתבסס על כתבי היד הרבים של תשובותיו. כל התשובות שתיוגנה להלן נדפסו זה כבר, ואין באמתחתי תשובות חדשות הטמונות בכתבי יד. ובכל זאת המעיין בקבצים הנדפסים של תשובות הרשב"א אינו יכול לעמוד על היקף הקשרים האמיצים שקיימו חכמי עכו (או חכמי כל עיר אחרת) עם הרשב"א. עורכי הקבצים השמיטו את שמות השואלים ואת מקומות מגוריהם, והעלימו בכך מידע חיוני. מקצתם אף סידרו את התשובות לפי נושאייהן – דיני תפילה וברכות לחוד, אחרים דיני שבת וכן הלאה. סידור זה נוח מאד ללומד, היכול למצוא בנקל תשובה בנושא המעסיק אותו, אך הוא מונע מאתנו לעמוד על רצף התשובות המקורי ולזהות את השואלים. למשל כאשר השיב הרשב"א במכתב אחד על חמש שאלות שנשלחו אליו מקהילה פלונית, הופיע שמה של הקהילה רק בראש המכתב, בתחילת התשובה הראשונה. אם עורך הקובץ פירק את המכתב המקורי וקבע כל תשובה במקום המתאים לה, נותר שמה של הקהילה השואלת בראש התשובה הראשונה, אך הוא חסר בארבע התשובות האחרות.² אם חפצים אנו למצוא את כל התשובות שהשיב הרשב"א לחכמי העיר עכו (או לכל קהילה אחרת), עלינו לעיין בקבצים קדומים של תשובותיו, ששמרו, מי יותר ומי פחות, על סדר התשובות המקורי. אפתח אפוא בתיאורם של שישה כתבי יד שסייעו בידי לזהות את התשובות שהשיב הרשב"א לחכמי עכו.

1 על עכו וחכמיה במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה ראה: ש' עמנואל, 'דפים מפנקס הלכה של עולה רגל במאה השלוש עשרה', גנוי קדם, ז (תשע"א), עמ' 145–164, בעיקר עמ' 154–159; ושם ביבליוגרפיה נוספת.

2 אציין כאן לדוגמה אחת מני אלף, הקשורה לעניין הנדון כאן. בשו"ת הרשב"א, א, סי' א' ר"ג, נדונה כשרותו של גט ששלח אדם מעכו לאשתו שישבה במיורקה. בנוסח הנדפס של השאלה לא נכתב לאן נשלחה תשובתו של הרשב"א, אך בכתב יד מפורש שהיא נשלחה, כצפוי, למיורקה; ראה: ספר הבתים, כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. fol. 48–49 (נויבאואר 2365), חלק שני, בית ג, סי' יב, דף 16א.

1. כ"י פרמה, פלטינה Parm. 3525 (ריצ'לר 867; להלן כ"פ). כתב היד מכיל כמה קבצים חשובים של שאלות ותשובות, והגדול שבהם הוא של תשובות הרשב"א (דפים צח ע"א–קעט ע"א).³ התשובות שבכל הקבצים ממוספרות ברצף אחד, ותשובות הרשב"א תופסות בכתב היד את סי' ריב–שמו. מלאכי בית־אריה בדק את כתב היד ומצא שהוא נכתב בספרד בסוף המאה השלוש עשרה או בתחילת המאה הארבע עשרה.⁴ הרשב"א נפטר כנראה בשנת 1309 או 1310,⁵ ועולה אפוא שכתב היד נכתב עוד בחיי הרשב"א או סמוך מאוד לפטירתו.
2. כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 500 (להלן כ"ק). קובץ עצום של תשובות הרשב"א, בכתביה ספרדית מן המאה החמש עשרה לערך. כתב היד מכיל היום 371 דפים ובהם 1559 סימנים, אך אין זה אלא חלק מהקובץ המקורי: הדפים האחרונים של כתב היד נתלשו ואבדו, ועל כן אי אפשר לדעת מה היה גודלו של הקובץ המקורי.⁶ כתשעים סימנים בכ"ק (סי' רכו–שלו) מקבילים בסדרם לכ"פ (סי' ריב–רעז), אלא שהסופר של כ"פ דילג בהעתקתו על מקצת התשובות, ואילו הסופר של כ"ק – שפעל הרבה אחרי זמנו של הסופר של כ"פ – שמר על סדר התשובות המקורי.
3. כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 26,983 (מרגליות 570; להלן כ"ל).⁷ קובץ גדול הקובץ הראשון בכתב היד הוא של תשובות גאונים (כ"פ, דפים ב ע"א–מט ע"ב; ראה: תשובות הגאונים ולקוטי ספר הדין להרב ר' יהודה ברצלוני ז"ל, מהדורת ש' אסף, ירושלים תרפ"ו, עמ' ג–ד, ובספרות הרשומה שם; תשובות הגאונים מתוך ה'גניזה', מהדורת ש' אסף, ירושלים תרפ"ט, עמ' 211–213; E. E. Hildesheimer, 'Die Komposition der Sammlungen von Responsen der Gaonen', *Jüdische Studien: Josef Wohlgemuth zu seinem sechzigsten Geburtstag*, Frankfurt a.M. 1928, pp. 201–206). הקובץ השני הוא של תשובות ר' אברהם אב בית דין מנרבונה (כ"פ, דפים מט ע"ב–ע ע"א; ראה: ש' אסף, ספרן של ראשונים, ירושלים תרצ"ה, עמ' 1–50). הקובץ השלישי הוא של תשובות הרמב"ן (כ"פ, דפים ע ע"א–צז ע"ב; ראה: אסף, ספרן של ראשונים [שם], עמ' 51–119). לאחר מכן באה בכתב היד תשובה אחת של ר' יונה גירונדי (דף צז ע"ב, סי' ריא), אך נותרו ממנה שלוש שורות בלבד, והדפים העוקבים חסרים. הקובץ הרביעי הוא הקובץ הנזכר של תשובות הרשב"א, ואחריו בא קובץ נוסף של תשובות גאוני בבל (כ"פ, דפים קעט ע"ב–קפד ע"ב). הדפים העוקבים של כתב היד נתלשו, אך הם מצויים בידינו, בכ"י יונה, הספרייה הלאומית Cod. Hebr. 120; ראה: ב' ריצ'לר, 'כתובי־יד עבריים שנתפצלו', אסופות, א (תשמ"ז), עמ' קמא, מס' 89.
4. B. Richler, *Hebrew Manuscripts in the Biblioteca Palatina in Parma: Catalogue, palaeographical and codicological descriptions* M. Beit-Arié, Jerusalem 2001, p. 193, no. 867.
5. 'נפטר הרשב"א' [...] שנת ע' בברצלונה' (יוחסין השלם, מהדורת צ' פיליפאווסקי, לונדון תרי"ז, עמ' 223).
6. על קובץ זה ראה: ספרי הרשב"א, א, מהדורת מ"מ גרליץ, ירושלים תשמ"ו, מבוא, עמ' קנא ('הקובץ הגדול והחשוב ביותר מתשובותיו של רבנו'); S. C. Reif, *Hebrew Manuscripts at Cambridge University Library*, Cambridge 1997, pp. 204–205.
7. ראה עלי: גרליץ, ספרי הרשב"א (שם), עמ' קנג–קנה; G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, II, London 1899–1915, pp. 161–162 מפורזות אף תשובות אחדות של ר' משה חלאווה, והן נדפסו מכאן בשו"ת מהר"ם חלאווה, מהדורת מ' הרשלר וחב"צ הרשלר, ירושלים תשמ"ז, סי' קמ, קמד–קמט, קנג; וראה שם בהקדמה, עמ' [14], 21.

של תשובות הרשב"א, מסודרות לפי נושאייהן. ייתכן שכתב היד הועתק בנווארה שבצפון-מזרח ספרד בעשור השני של המאה החמש עשרה.⁸

4. 'ספר הבתים'. אוסף עצום של תשובות הרשב"א, מסודרות לפי נושאייהן. קובץ זה מצוי בכמה כתבי יד, ובדבריי להלן אשתמש בשניים מהם: כ"י אוקספורד, בודליאנה. Opp. Add. fol. 48-49 (נויבאואר 2365) וכ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 1383 (אדלר 2606).⁹

5. כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 331 (נויבאואר 815; להלן כ"א), קובץ של תשובות הרשב"א, נעתק כנראה בביזנטיון במאה השש עשרה.¹⁰ התשובות מסודרות לפי נושאייהן, וענייני כאן בסי' א-צא, העוסקים כולם בדיני נשים.¹¹

6. כ"י ירושלים, אוסף פרופ' מאיר בניהו, ע' 204 (להלן כ"ב). קובץ של תשובות הרשב"א, בכתיבה ספרדית, ובו 286 סימנים. התשובות מסודרות בכי"ב לפי נושאייהן, ובראש כל תשובה כתב הסופר את הנושא שהתשובה שייכת אליו.¹² בשלב מאוחר יותר נמחקו רוב התשובות על ידי קו שנמתח עליהן. ד"ר עזרא שבט מהמכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבספרייה הלאומית בירושלים מצא כי כתב יד זה הוא העותק שממנו נדפס החלק השישי של 'שו"ת הרשב"א', וכי חתימתו של המהדיר, הרב דוד פיפאנו, מופיעה בראש כי"ב.¹³ המהדיר הדפיס רק את התשובות

8 בדף 278א-ב של כתב היד הועתקה תקנה שתוקנה ב'פנפלווא' [Pamplona] אשר במלכות נבארא שנת חמש' אלפים וקע"א ליצירה [1410/11]. התקנה מחייבת את השוחטים להקל בבדיקת הבהמות כדעתו של רבנו תם, ולא לנהוג בזה כפסיקתו המחמירה של הרשב"א. החכמים החתומים על התקנה כתבו שבעבר ניתן היה להחמיר בזה משום שהישמעאלים (!) נהגו לקנות את הבהמות שנטרפו ולא היה בכך הפסד מרובה, אך עתה הם מסרבים לעשות כך. טבח שיעבור על התקנה 'ישלם הבהמה ממיטב נכסיו ויפרע קנס לאדונו המלך י"א [ישמרוהו אלוהים].

9 על 'ספר הבתים' ראה: גרליץ, ספרי הרשב"א (לעיל הערה 6), עמ' קנג; עמנואל, כתבי היד (לעיל, הערה 6), סעיפים יד-טו.

10 ראה: R. A. May (ed.), Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, Supplement of Addenda and Corrigenda to vol. I (A. Neubauer's Catalogue), Oxford 1994, p. 126. שני כתבי יד נוספים זהים לחלוטין לכי"א, ועל כן לא אעסוק בהם. האחד הוא כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. 330 (נויבאואר 816), שהועתק מכי"א, ועל כן אין לו כל חשיבות. השני הוא כ"י מוסקוה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 1013 (דפים 2-5, 8-34, 36-38), שמכיל את סי' א-מד שבכי"א. (כ"י מוסקוה כרוך שלא כהוגן. סדר הדפים הנכון הוא 2-5, 16-19, 8-15, 34, 36-38, 30-33, 20-29).

11 בסי' צב מתחיל קובץ אחר של תשובות הרשב"א, ובראשו כתב הסופר 'עוד לו להרשב"א ז"ל שמצאתי בספר מכתבת יד' (דף 38ב).

12 כך עשה הסופר ברובו הגדול של הקובץ, עד סי' רנג, ומשם ואילך חדל מזה. לענייני חשוב חלקו הראשון של הקובץ, העוסק בענייני 'אבן העזר': הלכות אישות (סי' א-יד), ייבום (סי' טו-עא) וגירושין (סי' עב-עד). וראה להלן הערה 14. על זמנו של כתב היד ראה להלן ליד הערה 116. תודתי לחנן בניהו, שסיפק לי תצלומים משובחים של כתב היד.

13 ראה בבילוג 'גילוי מילתא בעלמא', 'The manuscript source of Tshuvot HaRaShbA vol. VI', 17 ביוני 2009 (http://imhm.blogspot.com/2009_06_01_archive.html). בשער הספר נכתב כי הוא נדפס בוורשה בשנת תרכ"ח, אך תאריך זה מוטעה, והספר נדפס כנראה רק בשנת תרנ"ט; ראה: י' הקר,

החדשות שבכתב היד, אלו שטרם נדפסו בקבצים הקודמים של תשובות הרשב"א. הוא דילג על התשובות שכבר נדפסו, ורק ציין את מקבילותיהן בקבצים הנדפסים¹⁴ – והן בדיוק אותן תשובות שסומנו למחיקה בכי"ב.

בששת המקורות שמניתי טמונות ידיעות חשובות על קשריו של הרשב"א עם חכמי עכו, והן יוצגו בסעיפים הבאים.¹⁵

ב. תשובות הרשב"א לר' אליהו מעכו

שש תשובות השיב הרשב"א לר' אליהו מעכו – חכם שאיננו יודעים עליו דבר מלבד שמו הפרטי.¹⁶ כולן מופיעות בקבצים הנדפסים של תשובות הרשב"א, אך כל אחת מהן מופיעה בהם במקום אחר, ולא ניתן להכיר שכולן נשלחו לר' אליהו. לעומת זאת בכי"פ ובכי"ק מופיעות שש התשובות הללו ברצף אחד,¹⁷ ועל פי כתבי היד אפשר להבין מה היחס שבין התשובות השונות. וזו רשימת התשובות בשני כתבי היד והכותרות שנרשמו בראשן:

1. 'לחכם ר' אליהו הדר בעכו. שאלת ערלה וכלאים אם נוהגין בשל גוי אם לא [...]'.¹⁸
2. 'שאלת הא דתנן לא יתיחד איש עם שתי נשים [...]'.¹⁹
3. 'עוד שאלת הא דאמ'ר [ר] רבא הילכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור במשהו כרב [...]'.²⁰
4. 'לחכם ר' אליהו שבעכו. החכם הזה חזר ודקדק אחר תשובותי שהשבותי לו

¹⁴ 'דפוס קושטא במאה השש-עשרה', ארשת, ה (תשל"ב), עמ' 477; תשובות שאלות להרשב"א: דפוס ראשון, רומא ר"ל לערך, מבוא ש"ז הבלין, ירושלים תשל"ז, מבוא, עמ' כה-כו, הערה 61.

¹⁵ רישום המקבילות לוקה בטעויות דפוס רבות; ראה דוגמאות לכך להלן בהערות 100, 101, 103, 104, 108. המהדיר השמיט בעקביות גם את הכותרות שבראשי התשובות שנרשם בהן נושא התשובה.

¹⁶ תשובה בודדת נוספת שהשיב הרשב"א לחכמי עכו היא התשובה על השאלה 'מאימתי מברכין ברכת אירוסין, קודם קידושין [...] או דילמא לאחר הקידושין', והיא נדפסה בשו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' רו. בנדפס לא מופיע שמו של השואל, אך ב'ספר הבתים' נכתב בראש התשובה 'לעכו', כלומר השואל היה איש עכו. למרבה הצער איננו יודעים את זהותו המדויקת של השואל, ואף איננו יודעים אם הייתה זו שאלתו היחידה מהרשב"א, או שנלוו אליה שאלות נוספות. ראה: ספר הבתים, כ"י ניו יורק, Rab. 1383, חלק שני, בית א, סי' א, דף 217א; בכ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 48-49 של 'ספר הבתים' חסרים הסימנים הראשונים של החלק השני, ובכללם סימן זה.

¹⁷ ראה עוד להלן הערה 24.

¹⁸ כ"פ, דפים קב ע"ב – קי ע"ב, סי' ריח-רכ; כי"ק, דפים 63 – 67, סי' רלג-רמב.

¹⁹ כ"פ, סי' ריח; כי"ק, סי' רלג; שו"ת הרשב"א, חלק ה, סי' נו.

²⁰ כ"פ, סי' ריט; כי"ק, סי' רלד; שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' א'קעז (בכי"ק): 'עוד לחכם ר' אליהו בעכו. כתבת הא דתנן [...]'.²⁰

²¹ כ"פ, תחילת סי' רכ; כי"ק, סי' רלה; שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' ל (בכי"ק): 'עוד כתבת הא דאמ'ר רבא'.

- בענין ערלה וכלאים שאמרתי שהם נוהגין בשל גוי וכך השיבני, זה לשונו [...]'.²¹
5. 'עוד כתבת בדברך הראשונים דאין חמץ בפסח אוסר בכל שהוא אלא בשנימוח ממשו בקדרה [...]'.²²
6. 'ובענין ייחוד דערויות כבר כתבתי לך בתשובתי הראשונה מה שיש בו די [...]'.²³

כתבי היד מלמדים בבירור מה הייתה מערכת היחסים בין ר' אליהו ובין הרשב"א. ר' אליהו שאל תחילה את הרשב"א שלוש שאלות. השאלה הראשונה (מס' 1) עסקה במצוות התלויות בארץ, נושא שבוודאי העסיק רבות את החכם שישב בעכו, ושתי האחרות עסקו בנושאים הלכתיים אחרים (מס' 2–3). הרשב"א ענה לר' אליהו במפורט על שאלותיו, אך דעתו של ר' אליהו לא נחה בזה, והוא חזר והקשה על הרשב"א בכל שלושת הנושאים.²⁴ בתשובתו השנייה (מס' 4–6) התמודד הרשב"א עם כל טענותיו של ר' אליהו, אך שינה מעט את סדר הנושאים ודחה את דיונו בנושא השני לסוף התשובה.²⁵

המשא ומתן שקיים ר' אליהו עם הרשב"א מלמד כי הוא ראה את עצמו כתלמיד חכם חשוב. בעכו של אותם ימים תפס בוודאי ר' אליהו מקום נכבד בבית המדרש, אך קשה עד מאוד לשער איזה מקום הוא היה תופס לו היה מתגורר בספרד ולומד בבית מדרשו של הרשב"א עצמו. דיונו של הרשב"א מלמד שהוא הוקיר והעריך את ר' אליהו מעכו ואף האריך בדבריו כדי לשכנעו

21 כי"פ, אמצע סי' רכ; כי"ק, סי' רלז–רלז; שו"ת הרשב"א החדשות, סי' קמז.

22 כי"פ, אמצע סי' רכ; כי"ק, סי' רלח–רמא; שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' נג.

23 כי"פ, סוף סי' רכ; כי"ק, סי' רמב; שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' א'קפב = שם, סי' תקפז.

24 שיטתו של ר' אליהו בשאלת חיוב תרומות ומעשרות במירווח גוי (תבואה שנגמרה מלאכתה בעודה ברשותו של גוי) ובשאלת חיוב חלה בגלגול גוי (עיסה שנילושה על ידי גוי) דומה לשיטתו של חכם אחר, בן זמנו בערך, שישב גם הוא בעכו. ראה: עמנואל, דפים מפנקס (לעיל הערה 1), עמ' 154; י' פרידמן, 'דפים מפנקס הלכה של רבי אליהו מעכו', אמונת עתיד, 93 (תשע"ב), עמ' 23–8. לדעת פרידמן הדמיון בנושא זה מלמד שהמחבר של אותו פנקס הלכה הוא ר' אליהו עצמו. (מאז פרסום מאמרי מצאתי בגניזת קהיר עוד שני גיליונות [ארבעה דפים] מפנקס זה: כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 91.533; כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים ENA 2694.20–21. גיליון נוסף [שני דפים] פרסם באחרונה י"י מילר, 'קטע חדש מפנקס הלכה של חכם צרפתי מארץ ישראל', קובץ חצי גבורים פליטת סופרים, ז (תשע"ד), עמ' יח–כ. קטע ניו יורק נדפס עתה ברובו על ידי ש' גוטסמן, 'פסקי רבי אליהו מעכו: דפים חדשים מתוך פנקס הלכה', ישורון, לב [תשע"ה], עמ' ל–מג. גוטסמן מצא זהות מילולית בין דברים שכתב מחבר הפנקס בשם ר"ש ובין דברי הרשב"א בתשובתו לר' אליהו מעכו [שם, עמ' לא–לב], והסיק מכך שאין ספק שר' אליהו הוא מחבר הפנקס. דא עקא שהדברים שכתב מחבר הפנקס בשם ר"ש הם הדברים שכתב ר' אליהו עצמו לרשב"א, ולא דברי הרשב"א! ועדיין צריך עיון.)

25 רצף התשובות שבכ"ק ובכ"פ מאפשר כאמור לשחזר במדויק את היקף תשובותיו של הרשב"א לר' אליהו. לאור זה אין לקבל את דבריו של אלחנן ריינר, שעל סמך הקבצים הנדפסים בלבד שיער שהרשב"א השיב לר' אליהו עשרות תשובות. לדבריו תשובות הרשב"א לר' אליהו תופסות בחלק הראשון בשו"ת הרשב"א את סי' ל–עח, ובחלק החמישי שם את סי' נו"סג; ראה: א' ריינר, 'עלייה ועלייה לרגל לארץ ישראל 1099–1517', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ח, עמ' 82, הערה 163.

בצדקת דבריו. הרשב"א אף נעתר לבקשתו דרישתו החריגה של ר' אליהו, שתבע ממנו להתייעץ עם חכמים אחרים בספרד ולשמוע את דעתם באחד הנושאים שנחלקו בהם.²⁶ עם זאת הרשב"א לא נמנע מלמתוח ביקורת על דבריו של ר' אליהו. ביקורת מתונה יחסית מצויה כבר בקבוצת התשובות הראשונה ששלח הרשב"א;²⁷ אך היא עלתה לטונים גבוהים בהרבה לאחר שר' אליהו דחה את כל דבריו של הרשב"א והטריחו לענות לו שנית.²⁸

אין בידי מידע על זמנה של התכתובת בין ר' אליהו לרשב"א. הרמז היחיד שנותר בעניין זה הוא שהרמב"ן נזכר בברכת המתים בקבוצת התשובות השנייה של הרשב"א.²⁹ אם אין זה תיקון לשון של עורך הקובץ או של המעתיק, ניתן להסיק מכאן שהתשובות נכתבו אחרי שנת 1270, היא שנת פטירתו של הרמב"ן.

ג. תשובות נוספות לחכם אנונימי

מיד לאחר תשובותיו של הרשב"א לר' אליהו מעכו מצויות בכי"ק (אך לא בכי"פ) שלוש תשובות נוספות. אף התשובות הללו מפוזרות במקומות שונים בקבצים הנדפסים של תשובות הרשב"א, ולא ניתן להכיר שכולן נשלחו לחכם אחד, ואף לא ניתן לעמוד על זיקתן לתשובות הרשב"א לר' אליהו מעכו. בכי"ק באות התשובות ברצף אחד,³⁰ וזה סדרן:

7. 'כתבת הא דאמ' רב נחמן בגבינת הגוים מפני שמעמידין אותה בשרף הערלה [...].'³¹

8. 'עוד הקשית על מה שכתבתי בתשובת החכם בספק ערלה בארץ ישראל [...].'³²

26 'עוד הזקקתני לשלוח כל דברי וכל דבריך לפני חכמי הארץ כמו שבקשת ממני וכולן עמדו בשיטתי. ועוד סייעו דברי מתשובות גדולי ישראל הראשונים' (שו"ת הרשב"א, חלק א, סוף סי' א'קפב, עמ' תקכו [לעיל מס' 6]).

27 'אנא גברא [רבה] חזינא, דחייא לא חזינא' (שו"ת הרשב"א, חלק ה, סי' נז, עמ' לג [לעיל מס' 1]); 'חס ליה למרנא דלימא הכין' (שם, עמד לד).

28 'תמה אני חכם שכמותך היאך מוסר דעתו לקולמוס' (שו"ת הרשב"א החדשות, סי' קמז, עמ' צב [לעיל מס' 4]); 'וכתבת עתה [...] ע"כ [עד כאן] לשונך. ועתה ראה כמה ערב לחם הניצוח' (שם, עמ' צד); 'ואיני רואה לשוב ולכתוב עליה מרוב פשיטותה, אלא שהמחלוקת ערבה לבעליה, וכותלי בית המדרש יוכיחו וכפיס מעץ של תלמידי חכמים יעננה, ומה אועיל כי ארבה כחול ראיות למי שמעלים עינו לראות בהן, והאמת לא יעדר מפני חולקיו' (שם); 'וכל שאתה מוסיף, אתה מוסיף פלא בעיני' (שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' נג, עמ' ל [לעיל מס' 5]); 'כבר כתבתי לך בתשובתי הראשונה מה שיש בו די, ולא מצאתי בדבריך השניים שחדשת דבר ולא שתפשת בדבר, רק שדרכך זך בעיניך. ומה אועיל כי אשנה בדבר ונוציא הזמן בלא הועיל' (שם, סי' א'קפב, עמ' תקכו [לעיל מס' 6]).

29 'שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' נג, עמ' ל; כי"ק, דף 66 סוף ע"ב. בכי"פ, דף קט ע"א: 'וגם מורי הרמב"ן הודה'.

30 כי"ק, דפים 667 – 668, סי' רמג – רמה.

31 כי"ק, סי' רמג; שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' ק.

32 כי"ק, סי' רמז; שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' קא.

9. 'עוד כתבת על מה שהבאתי אני ראייה לחכם שערלה נוהגת בשל גוי [...]'.³³

תשובות אלו נשלחו אל שואל אחר, שאיננו נקוב בשמו, ושתמה על מה שהשיב הרשב"א ל'חכם' – הלוא הוא ר' אליהו מעכו. דיונו של הרשב"א עם השואל השני נסב כולו על שתי תשובותיו של הרשב"א לר' אליהו בעניין מצוות התלויות בארץ (מס' 1, 4). מסתבר שהשואל השני חי אף הוא בעכו, ולכן הכיר את תשובותיו של הרשב"א לר' אליהו. אך אין בידינו שום בדל מידע על זהותו.

ד. תשובות הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש

חכם נוסף מאנשי עכו ששאל את הרשב"א הוא ר' יוסף דשאנטיש.³⁴ אף הוא, כעמיתו ר' אליהו מעכו שנדון לעיל, מוכר לנו אך ורק מתשובותיו של הרשב"א.³⁵ אלא שעל ר' יוסף יש בידינו בדל מידע על קורות חייו: כינויו מלמד אולי שמוצאו היה בעיר Saintes שבדרום-מערב צרפת.³⁶ (עם זאת שאלותיו אינן מסגירות דבר על מולדתו הראשונה, ואפשר אפוא שמוצאו בארץ אחרת.) חכם

33 כי"ק, סי' רמה; שו"ת הרשב"א החדשות, סי' קמח.

34 כך נכתב שמו בשו"ת הרשב"א, חלק א (ראה להלן הערה 39) ובכ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 8°1987 (ראה להלן הערה 110). בשאר העדויות הכתיב כמעט זהה: דשאנטאש (כ"ק); שבשנטש (כ"ל); שנשיש (ספר הבתים; ראה להלן הערה 39); דשנטיש או דישנטיש (ספר הבתים, חלק שני, בית ד, סי' ד, כ"י ניו יורק, Rab. 1383, דף 243א; כ"י אוקספורד, Opp. Add. fol. 48-49, דף 24א); משנטאש ('ארחות חיים'); ראה להלן הערה 41. בכתב יד אחד הנזכר במהדורת קליין: משנטאש. פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי ז"ל, שהקדיש עשרות שנים להכנת מהדורה מתוקנת של תשובות הרשב"א, התכוון לכתוב מאמר על חכם זה ועל קשריו עם הרשב"א. המאמר היה עתיד להתפרסם בספר הזיכרון לפרופ' י"מ תא"ש, וכוותרו 'רבי יוסף דשאנטיש: רב חבר לרשב"א'. אך נטרפה השעה, ולא הספיק דימיטרובסקי לכתוב את המאמר. (תודתי לבני משפחתי של פרופ' דימיטרובסקי, שסיפרו לי על כך. וראה להלן הערה 43.)

35 ר' אהרן הכהן מנרבונה הזכיר פעם אחת את 'ר"י משנטש' (ר' אהרן הכהן, ארחות חיים: חלק שני, מהדורת מ' שלזינגר, ברלין תרנ"ט-תרס"ב, הלכות קידושין, סעיף יג, עמ' 56); אך במקבילות מפורש שהכוונה לר' יצחק (ראה: ספר כלבו, ח, מהדורת ד' אברהם, ירושלים תש"ן-תשס"ו, סי' קמג, סעיף י, עמ' צח; וכן בכתבי היד הרשומים אצל ש' עמנואל, שברי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ו, עמ' 197, הערה 47). שם עירו של ר' יצחק מופיע במקבילות הללו בכתבים שונים, והנוסח הנכון הוא כנראה כפי שנעתק בכ"י ורצ"לי, ספריית הסמינר הבישופי 1: 'מנורהנטונא'. ראה: P. Roth, 'New Responsa by Isaac ben Peretz of Northampton', *Jewish Historical Studies: Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 46 (2014), pp. 10-13.

36 העיר Saintes נמצאת כ-115 ק"מ מצפון לבורדו (Bordeaux). והשווה לדבריו של גרוס, שטען שמסתבר שהכוונה לעיר כלשהי בספרד (H. Gross, *Gallia Judaica*, Paris 1897, pp. 659-660). לדברי פראוור, ר' יוסף דשאנטיש זהה כנראה עם ר' יוסף משינוש, שבעל 'תוצאות ארץ ישראל' מסר כי נקבר למרגלות הכרמל; אך מסופקני אם יש בידינו די מידע כדי לאשר זיהוי זה. ראה: ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 76-77 ובספרות המובאת שם, הערה 13; י' פראוור, הצלבנים: דיוקנה של חברה קולוניאלית², ירושלים תשמ"ה, עמ' 325, הערה 202. וראה גם: א' ריינר, "מפיהם ולא מפי כתבם": על דרכי רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ-ישראל בימי הביניים, י' בן-אריה וא' ריינר (עורכים),

בשם ר' יוסף מעכו נזכר גם בהקדמתו של ר' משה בן שלמה מסלרנו לפירושו ל'מורה הנבוכים',³⁷ אך אינני יודע אם זהו אותו האיש.

בקבצים הנדפסים של תשובות הרשב"א ניתן לזהות כ-20 תשובות שהשיב לר' יוסף דשאנטיש. בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א' מצויה קבוצת סימנים שבראשה כותרת:³⁸ 'אלו הן השאלות שהשבתי לרב רבי יוסף דשאנטיש הדר בעכו, והם ט"ו, וכתבתי אותם כפי עיני'.³⁹ מרבית התשובות הללו עוסקות בביאור סוגיות בפרק הראשון של מסכת יבמות, ואילו התשובה האחרונה עוסקת בביאור סוגיה במסכת נידה. עוד ארבע תשובות שכתב הרשב"א לחכם זה נדפסו באחרונה, ואף הן עוסקות בביאור סוגיות במסכתות יבמות ונידה.⁴⁰ שתי תשובות נוספות שהשיב הרשב"א לר' יוסף ציטט ר' אהרן הכהן מנרבונה בספרו 'ארחות חיים'. תשובות אלו, שלא כקודמותיהן, עוסקות לא בביאור סוגיות התלמוד אלא בשאלות הלכתיות שהתעוררו הלכה למעשה.⁴¹ כפי הנראה שלח ר' יוסף אל הרשב"א את שאלותיו בענייני הלכה בנפרד משאלותיו בביאורי סוגיות התלמוד, ועל כן הן אינן מצויות בקבוצת התשובות של הרשב"א לר' יוסף שבכתבי היד שתידון בסמוך.

רשימה זו שמניתי – כ-20 תשובות בסך הכול – אינה אלא חלק קטן מסך התשובות שהשיב הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש. עיון בכי"ק מלמד שמניינן הכולל של התשובות שהשיב הרשב"א

וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת, ירושלים תשס"ג, עמ' 341, הערה 78.

37 כ"י מינכן, ספריית המדינה Cod. hebr. 370, דף א1. ר' משה מסלרנו נפטר בשנת 1279, וכנראה כתב את הפירוש סמוך לפטירתו; ראה: י' סרמוניטה, 'הערותיהם של ר' משה בן שלמה מסלרנו ושל ניכולאוס מייובינאצו למורה נבוכים', עיון, כ (תשכ"ט-תש"ל), עמ' 214.

38 כותרת זו, ורבות כמותה, מלמדות בבירור שהרשב"א ערך בעצמו את תשובותיו. ואין כאן מקום להאריך בזה.
39 שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' שמו-שנט. קבוצת תשובות זו מובאת עם כותרת כמעט זהה בספר הבתים, כ"י אוקספורד, Opp. Add. fol. 48-49, חלק א, בית יד, סי' עד-פז, דפים 82 – 86א. (ועל פיו תיקנתי 'אלו הן התשובות'; בשו"ת הרשב"א חלק א: 'אלו מן התשובות'). ב'ספר הבתים' מובאות רק 14 תשובות – אלו שנדפסו בחלק א, סי' שמו-שנט, בניגוד לנאמר שם בכותרת (וראה כעין זה גם להלן הערה 47). בחלק א צירפו לקבוצה זו גם את סי' שס, כדי להגיע למניין 15 התשובות, אך אין ספק בעיניי שסימן זה איננו שייך לקבוצת התשובות הזו, שכן הוא שונה מכל שאר התשובות הן בנושאים הנדונים והן בסגנון. (ראה על כך להלן. התשובה שבסי' שס מובאת ב'ספר הבתים' במקום אחר לחלוטין, וללא כותרת; ראה: כ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 48-49, חלק א, בית כה, סי' כא, דפים 181 – 182א.)

40 שו"ת הרשב"א החדשות, סי' שנב, שסג-שסה.

41 'והרשב"א ז"ל כתב בתשו' שהשיב לר' יוסף משנטאש הדר בעכו [...] (ר' אהרן הכהן, ארחות חיים, פירנצה תק"י, הלכות חמץ ומצה, סעיף מב, דף עא ע"ד; ספר ארחות חיים לרבנו אהרן הכהן [מלונלי]: הלכות פסח, הגדה של פסח, מהדורת ש"י קליין, ירושלים תשס"ט, עמ' כד); 'ובתשובה שהשיב [הרשב"א] ז"ל לרב ר' יוסף דשנטאש הדר בעכו מצאתי [...] (ארחות חיים [שם], הלכות קריאת ספר תורה, סוף סעיף ה, דף כג ע"ד). פשטות הלשון מלמדת שהתשובות נשלחו אל ר' יוסף רק לאחר שעזב את עירו ועלה לעכו. וראה עוד להלן ליד הערה 89. שתי התשובות הללו מצויות בנוסח מלא הרבה יותר בשו"ת הרשב"א, חלק א, סי' תפה, תפו, אך בלא אזכור שמו של השואל. מסתבר שגם התשובה שבתווך (סי' תפו) נשלחה אל ר' יוסף.

לר' יוסף היושב בעכו כפול ומשולש, והוא עולה על שבעים. בכי"ק מצויה קבוצה רצופה של עשרות רבות של תשובות העוסקות כולן בביאור סוגיות במסכת יבמות.⁴² אין כותרת בראשה של קבוצת התשובות, אך בסופה כתב הרשב"א עצמו את הדברים האלה: 'אלו ס"ד תשובות שהשבתי לרב יוסף דשאנטאש ז"ל הדר בעכו ממסכת יבמות'.⁴³ מיד לאחר מכן כתב הרשב"א: 'ועוד לו משאר מקומות', והביא תשעה סימנים העוסקים בביאור סוגיות במסכתות שבת, נידה ובבא קמא.⁴⁴ פירוט מלא של התשובות (שכבר נדפסו כולן, אך ללא ציון שמו ומקומו של השואל) יבוא להלן בנספח.

שאלותיו של ר' יוסף דשאנטיש שבכי"ק מורכבות משלוש קבוצות. הקבוצה הגדולה ביותר (כי"ק, סי' א'קמט-א'ריב) מכילה שאלות שר' יוסף התקשה בהן בעת שלמד את מסכת יבמות, ליתר דיוק בעת שלמד את המחצית הראשונה של המסכת, דפים ב-נט. ר' יוסף שטח לפני הרשב"א למעלה מחמישים שאלות שעלו לו במהלך לימודו, לפי סדר המסכת. קבוצה נכבדה זו של שאלות נשלחה כנראה בפעם אחת, ואף הרשב"א השיב על כל השאלות במכתב אחד. לעתים אף הפנה הרשב"א את השואל למה שכתב לעיל, בתחילת התשובה.⁴⁵ בסופה של קבוצה זו מופיעה שאלה אחת בודדת (כי"ק, סי' א'ריג), שאיננה עוסקת בפרשנות

42 כי"ק, דפים 261-273א, סי' א'קמט-א'רכא. הסופר השמיט את סימן האלף ורשם בגיליון רק קמט, קנ וכן הלאה. מספור התשובות אינו רציף, והסופר דילג בטעות על עשרה מספרים (ראה להלן הערה 105). מנגד סימנים אחרים בכתב היד מכילים יותר מתשובה אחת: דף 264א-ב, סי' א'קסד (שתי שאלות); דף 268ב, סי' א'קצט (ארבע שאלות); דף 269א, סי' א'דא (שלוש שאלות); דף 269-270א, סי' א'רו (שתי שאלות); דף 274ב, סי' א'רכח (שתי שאלות).

43 משפט זה שבכי"ק נזכר בשנים האחרונות בכמה בימות. ראה: מ"מ גרליץ, 'תשובות חדשות לרבנו שלמה בן אדרת [הרשב"א]', אבן ציון: ספר זכרון לעילוי נשמת [...] בן ציון הכהן כהנא, ירושלים תשמ"ז, עמ' מח; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רה, עמ' קעג, הערה 1. גרליץ טעה בדבריו וכתב שס"ד התשובות אינן נמצאות בכתב היד. (הוא אף העתיק כותרת נוספת, המופיעה כביכול בכי"ק: 'התשובות שהשיב הר"ר שלמה להר"ר יוסף דשאנטיש'. אך כותרת זו לקוחה מכתב יד אחר, ואיננה מצויה בכי"ק; ראה להלן הערה 110.) בעקבות דברים מוטעים אלו פרסם באחרונה י' מקלב את מאמרו 'תשובות רבינו הרשב"א ז"ל להר"ר דשאנטיש דמן עכו', מוריה, ל, ח-ט (תש"ע), עמ' ג-ט. מקלב נסמך על דבריו של גרליץ שבכי"ק לא נשתמרו ס"ד התשובות, ולכן ניסה לשחזר מדעתו – לעתים ביתר הצלחה ולעתים בפחות – את צורתן של קונטרס התשובות המקורי. שיבוש נוסף מופיע בתשובות הרשב"א, ג, מהדורת ח"י דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן-תשע"ה, עמ' א, סי' א; המשפט נעתק שם בזה הלשון: 'אלו ס"ד תשובות שהשיב הרשב"א ז"ל לר' יוסף דשאנטיש שבעכו' – וזה נוסח כלאיים משובש של המשפט שבכי"ק עם משפט דומה שמצוי בכי"ר ירושלים (ראה להלן הערה 110). עיקר השיבוש במשפט כלאיים זה הוא השמטת המילים 'ממסכת יבמות', ושיבוש זה הביא את המהדירים (שם בהערה) לדיון עקר ולמסקנות מוטעות לחלוטין. כך זה של 'תשובות הרשב"א' יצא לאור שנים אחדות לאחר פטירתו של דימיטרובסקי. טעות גסה זו, ועוד שיבושים רבים לאין ספור, מלמדים שהכרך לא יצא מתחת ידו של דימיטרובסקי, ואין כאן מקום להאריך בזה (וראה גם לעיל הערה 34).

44 כי"ק, דפים 273-274ב, סי' א'רכב-א'רכט.

45 'שאלה זו כבר נשאלה בפ' [רק] ראשון והשבתי עליה בתשובה, משם תראה דעתי בה' (כי"ל, דף 155א, סי' נד [שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' סב]). סי' א'קצג וא'קצד בכי"ק, דף 267-268א, עוסקים שניהם בסוגיה אחת, והרשב"א הזכיר זאת בתשובתו השנייה: 'וכדכתב' לעיל' – אלא שהמעייין במהדורות הנדפסות של 'שו"ת

התלמוד אלא בפסיקת הלכה למעשה במעשה שהתעורר, אך גם היא קשורה במסכת יבמות.⁴⁶ הרשב"א השיב על שאלה זו באריכות, ובסוף תשובתו מצויה חתימה קצרצרה: 'ושלום'. חתימה זו מלמדת כי בזאת מסתיימות תשובותיו של הרשב"א, וכי התשובות שבאות לאחר מכן נכתבו בנפרד.

הקבוצה השנייה מכילה תשע שאלות (כ"ק, ס' א'ריד-א'רכא), והן עוסקות שוב בקשיים שהתעוררו לר' יוסף בעת שלמד את הדפים הראשונים של מסכת יבמות (דפים ה-ח). תשע השאלות הללו נשלחו כנראה בנפרד מחמישים התשובות הקודמות, ורק לאחר שהרשב"א השיב לר' יוסף על חמישים השאלות הראשונות ששלח אליו. ושם לאחר שלמד ר' יוסף את חלקה הראשון של המסכת הוא החליט לחזור על תלמודו, והלימוד החוזר הביא אותו לשאלות נוספות. שתי הקבוצות הראשונות עוסקות במסכת יבמות, ועל כן כתב הרשב"א בסוף הקבוצה השנייה: 'אלו ס"ד תשובות'⁴⁷ שהשבתי לרב יוסף דשאנטאש ז"ל הדר בעכו ממסכת יבמות'. מיד לאחר מכן כתב הרשב"א את הכותרת לקבוצת התשובות השלישית – 'ועוד לו משאר מקומות'. קבוצה קטנה זו (כ"ק, ס' א'רכב-א'רכט) מוקדשת לבירור שאלותיו של ר' יוסף במסכתות שבת, נידה ובבא קמא. אין חתימה בסופה של קבוצה זו, ומי שירצה יטען כי גם התשובות שאחריהן נשלחו לר' יוסף. אך התשובות שלאחר ס' א'רכט עוסקות בנושאים הלכתיים, ובדברי השואלים לא נמצא מטבע הלשון האופייני לר' יוסף, ושאדון בו בסמוך. משום כך אני סבור כי תשובותיו של הרשב"א לר' יוסף מסתיימות לאחר ס' א'רכט.⁴⁸

כאמור מטבע לשון קבוע מצוי בפיו של ר' יוסף דשאנטיש, ואף הוא יכול לסייע בקביעת גבולותיה של קבוצת התשובות לר' יוסף שבכ"ק – והוא המילה פלא. בדרך כלל השתמש ר' יוסף במילה בצורתה זו, ורק לפעמים בהטיות קלות.⁴⁹ הדבר ניכר כבר בקונטרס של ט"ו התשובות לר' יוסף המצוי בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א'. בשאלתו הראשונה כתב ר' יוסף: 'ולפי דעתי זה פלא', בשנייה: 'ופלא לי', בשלישית: 'גם זה פלא', ברביעית: 'פלא', בחמישית: 'והנה זה פלא',⁵⁰ וכן הלאה, כמעט בכל סימן וסימן. אם נוסיף על כך את העובדה ששאלותיו של ר' יוסף – לפחות כפי שהובאו בידי הרשב"א – קצרות הן עד מאוד, והציטטות של הסוגיות המוקשות בתלמוד תופסות בהן חלק ניכר, נמצא שלמילה פלא מקום נכבד עד מאוד אצלו. כך למשל בשאלתו

הרשב"א אינו יכול להבין את ההפניה, שכן התשובה הראשונה נדפסה בחלק ו, ס' מז והשנייה – בחלק ד, ס' ש.

46 על שאלה זו ראה להלן סעיף ז.

47 בכ"ל מחולקות התשובות ל-69 סימנים, אך על פי דברי הרשב"א עצמו יש לראות בהן 64 תשובות.

48 ס' א'רל בכ"ק (דפים 274-275 א) מכיל את התשובה שנדפסה בשו"ת הרשב"א, חלק ב, ס' רנב; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, ס' סט. על הסימנים שלאחריו ראה להלן הערה 92.

49 'והדבר פליאה בעיני' (שו"ת הרשב"א החדשות, ס' שסג, עמ' רלד; כך הלשון בכ"י ירושלים 81987, דף 78ב, ס' כו; בכ"ק, דף 273ב, ס' א'רכד; 'והדבר פליאין בעיני'; 'ונפלא זה בעיני' (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, ס' רה, עמ' קעג; אך בכ"ק, דף 273א, ס' א'רכב; 'פלא בעיני').

50 שו"ת הרשב"א, חלק א, ס' שמו-שנ.

השישית של ר' יוסף – השאלה מחזיקה משפט אחד בלבד, וכמובן מופיעה בה המילה פלא: 'עוד בפרק קמא "לאשמת העם הרי משיח כצבור", פלא אמאי לא קאמר דאתיא מצות מצות, ע"כ [עד כאן].⁵¹

עיון בעשרות השאלות הנוספות המצטרפות עתה לצקלונן של ר' יוסף מלמד כי גם בהן מופיעה כמעט בקביעות המילה פלא.⁵² וגם אם היא חסרה לעתים, אין זו אלא אשמת המדפיסים. כך הוא בשאלה שבשו"ת הרשב"א, חלק א, סי' שנד – המדפיסים דילגו בטעות מחמת המילים הדומות כרת / כרת, והרי לשון השאלה בכתבי היד (המילים החסרות בדפוס מודגשות):

עוד שאלת הא דקאמ' [ר] תלמוד' [א] בסמוך טעמא דכת' [ב] רחמנא את שבתותי תשמורו הא לאו הכי דחי. פי' [רוש] דליכא למימ' [ר] דניליף מיניה דלא דחי דא' כ' [דאם כן] לישתוק קרא מיניה דמהיכא תיתי דאתי עשה ודחי לאו שיש בו כרת. ולפי פי' זה פלא בעיני דא' כ' מאי קא פריך לעיל היכי אשכחן דאתי עשה ודחי לא תעשה שיש בו כרת דאיצטריך עליה למיסריה, לישני ליה דעליה לאגמורי בעלמא אתא דלגופיה לא איצטריך דמהיכא ס' ד' [סלקא דעתך] דדחי ע"כ.⁵³

המילה פלא אופיינית כל כך לר' יוסף, עד שאפשר להכריע על פיה אם שאלה מסוימת היא שלו אם לאו. שלוש השאלות האחרונות בקונטרס התשובות שבכ"ק עוסקות בביאור סוגיות במסכת בבא קמא, ובנוסח הנדפס שלהן המילה פלא איננה. עובדה זו הביאה אותי למחשבה שמה שאלות אלו אינן פרי עטו של ר' יוסף ואינן שייכות לקונטרס התשובות הנדון כאן. אך עד מהרה מצאתי שאף כאן האשמה במעתיקים, שדילגו שוב מחמת דמיון המילים, ואילו בכ"ק מצויה המילה פלא בשאלה האחרונה – ומכאן שגם שתי קודמותיה הן פרי עטו של ר' יוסף. וזה נוסח השאלה בכתב היד: 'פרש"י ז"ל⁵⁴ דבבשת כתב תחת אשר ענה גבי אנס ודרשי' [נן] בכתובות מכלל דאיכא בשת ופגם. וכתבת זה פלא בעיני היכי חוזר ומלמד בג"ש [בגזרה שווה], דכיון דמכללל אתי, וכדאמרי' [נן] מכלל דאיכא בשת ופגם, שוב אינו חוזר ומלמד בג"ש'.⁵⁵

51 שם, סי' שנא.

52 ר' יוסף לא הקפיד להשתמש במילה זו בהציגו שאלות ששאלוהו חבריו (ראה על כך להלן ליד הערה 76), וכן בשאלותיו הבודדות שאינן עוסקות בפרשנות התלמוד. לסוג הראשון ראה: כ"ק, דף 263ב, סי' א'קס (שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' צז); דף 264ב, סי' א'קס (שם, סי' רכ); לסוג השני ראה: כ"ק, דף 270ב – 271א, סי' א'ריג, (שם, חלק ו, סי' טז); דף 273א, סי' א'רכג (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, אמצע סי' רה, עמ' קעג). המילה פלא אינה מופיעה בשמונה שאלות נוספות: כ"ק, דף 265ב – 266א, סי' א'קעב (שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' לו); דף 268ב, סי' א'קצט, בשתי השאלות האחרונות (שם, סי' נה – נו); דף 269א, סי' א'רא, בשתי השאלות האחרונות (שם, חלק ב, סי' ט-י); דף 272א, סי' א'ריח (שם, חלק ד, סי' שכט; וראה להלן הערה 109); דף 274ב, סי' א'רכח, שתי השאלות (שם, חלק ב, סי' יג-יד).

53 כ"ק, דף 271ב, סי' א'ריו; כ"ל, דף 158א, סי' סד.

54 רש"י ללבלי, בבא קמא ה' ע"א, ד"ה 'תחת'.

55 כ"ק, דף 274ב, סי' א'רכט (שו"ת הרשב"א, חלק ב, סי' טו; והמדפיסים ניסו לתקן שם את הנוסח המשובש

המילה פלא כמעט אינה מופיעה בפיהם של מאות השואלים האחרים את הרשב"א,⁵⁶ עד שאפשר להחשיבה כסימן היכר מובהק לשאלותיו של ר' יוסף דשאנטיש.

ה. זמנה של חליפת השאלות והתשובות עם ר' יוסף דשאנטיש

הרשב"א ציין כמה פעמים בתשובותיו לר' יוסף כי כבר פירש את הסוגיה בחידושו לתלמוד. מרבית השאלות עוסקות כאמור במסכת יבמות, ועל כן הזכיר הרשב"א בדרך כלל את חידושו למסכת זו; ורק במקרה אחד, כשענה הרשב"א על שאלה בדבר סוגיה במסכת נידה, הוא הפנה את ר' יוסף למה שכתב בחידושו למסכת זו.⁵⁷ במרבית המקרים לא הסתפק הרשב"א באזכור העובדה שהעניין כבר נדון בחידושו⁵⁸ אלא העתיק בתוך תשובתו קטעים מתוך חידושו – לעתים קטע קצר בלבד ולעתים קטעים ארוכים ונרחבים. כפי הנראה חשש הרשב"א שמא אין בעכו טופס של חידושו, ועל כן טרח והעתיק לשואל את הקטע הרלוונטי מתוכו, כדי שימצא בו את המענה על שאלותיו. כך עשה הרשב"א בשמונה מתשובותיו לר' יוסף, אך המעיין בנוסחים הנדפסים של התשובות ימצא את ההעתיקות הללו רק בארבע תשובות.⁵⁹ בארבע התשובות האחרות, שנדפסו כולן בחלק השישי של 'שו"ת הרשב"א', חסו המדפיסים על הוצאות הדפוס והשמיטו את העתיקות של הרשב"א מתוך ספר החידושים שלו – שהרי 'חידושי הרשב"א' ליבמות כבר נדפסו באותה עת.⁶⁰ אין צריך לומר שהמדפיסים עשו שלא כהוגן, ולו רק בזה שמנעו מהלומדים את עדות הנוסח הקדומה ביותר שיש לנו מ'חידושי הרשב"א' למסכת יבמות.

האזכורים הרבים של 'חידושי הרשב"א' בקונטרס התשובות מלמדים בלא צל של ספק שחידושו למסכתות יבמות ונידה נכתבו קודם לחליפת המכתבים בינו ובין ר' יוסף מעכו. אך

בוה הלשון: 'ודרשינן בכתובות מכלל דאיכא בשת ופגם וקשיא אם כן שוב אינו חוזר ומלמד בגזרה שוה'.
56 ליוצאים מן הכלל ראה: 'שו"ת הרשב"א', חלק א, סי' תשט (השאלה נשלחה מהעיר טודלה שבספרד; ראה: כי"ק, דף 193א, סי' תשלז); חלק ד, סי' רמו; 'שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן', סי' צ, עמ' סא.

57 כי"ק, דף 274א, סי' ארכו ('שו"ת הרשב"א החדשות', סי' שסה).

58 'רגילין אנו לפרש [...] וכך הוא כתוב אצלי' (כי"ק, דף 261ב, סי' א'קמט [שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' שמו]); 'ויש לי בעיקר הסוגיא דבר נכון יותר, כתוב במקומו בחידושי יבמות' (כי"ק, דף 271ב, סי' א'ריד [שם, סי' שנב]).

59 כי"ק, דף 266א, סי' א'קעג ('שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' לז); שם, סי' א'קעד (שם, חלק ד, סי' רכג); דף 268ב, סי' א'ר (שם, חלק ו, סי' נו, עמ' יג); דף 269ב, סי' א'רד (שם, סי' נט).

60 'שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' לד (כי"ק, דף 265א–ב, סי' א'קע. הקטע החסר: חידושי הרשב"א ליבמות, דף יט ע"ב, ד"ה 'האי בבא', עמ' קב–קו); סי' מא (שם, דף 266א–ב, סי' א'קעז. הקטע החסר: חידושי הרשב"א, דף כב ע"ב, ד"ה 'הא כיצד', עמ' קלג–קלד [בשינויים]); סי' מז (שם, דף 267א–ב, סי' א'קצג. הקטע החסר: חידושי הרשב"א, דף ל ע"ב, ד"ה 'הניחא', עמ' קפה–קפט [בשינויים]); סי' סד (שם, דף 270א, סי' א'רת. הקטע החסר: חידושי הרשב"א, דף נה ע"א, אמצע ד"ה 'אם כן נשתוק קרא', עמ' שכב). כל הקטעים המושמטים נמצאים בכי"ב, שממנו כאמור נדפס החלק השישי של 'שו"ת הרשב"א', אך הם מסומנים שם למחיקה, כדרכו של מי שהתקין את כתב היד לדפוס (ראה לעיל ליד הערה 13).

שאלת היחס שבין החידושים ובין חליפת המכתבים מורכבת יותר, שכן הרשב"א כתב במקום אחד בחידושי למסכת יבמות: 'ובתשובה הארכתי בה יותר בס"ד [בסייעתא דשמיא]', וכוונתו כנראה לאחת מתשובותיו לר' יוסף;⁶¹ נמצא שהחידושים נכתבו רק לאחר חליפת המכתבים. ועוד זאת, בחידושי לפרק הראשון של מסכת יבמות הפנה הרשב"א שלוש פעמים למה שכתב בליקוטיו – ספר שאינו ידוע לנו ממקום אחר, ושדומני כי לא נזכר עוד בכל חידושי של הרשב"א לתלמוד. והנה שלוש הנושאים שנדונו ב'ספר הליקוטים' של הרשב"א נכללו גם בתשובותיו לר' יוסף.⁶² ואפשר אפוא ש'ספר הליקוטים' אינו אלא חליפת המכתבים שבין הרשב"א ובין ר' יוסף, מכתבים שהרשב"א ראה בהם חשיבות וטרח לאסוף אותם לחיבור עצמאי. ואם אמנם כך הוא, צריכים אנו לומר ש'חידושי הרשב"א' למסכת יבמות אכן נכתבו קודם לחליפת המכתבים עם ר' יוסף, אך הרשב"א הוסיף בהם דברים בזמן מאוחר יותר, וההפניות לתשובה ול'ספר הליקוטים' הן מההוספות ששילב במהדורה השנייה של ספרו. ממצא זה איננו מפתיע, שכן בידינו רמזים נוספים לכך ש'חידושי הרשב"א' למסכת יבמות לא נכתבו בפעם אחת, ושהרשב"א שביץ בהם לאחר זמן קטעים נוספים.⁶³

ההפניות הרבות של הרשב"א למה שכבר כתב בחידושי אינן מסייעות הרבה בידינו לקבוע את זמנה של חליפת המכתבים בינו ובין ר' יוסף. הרשב"א כתב את חידושי בגיל צעיר, ואת חלקם לפחות כתב באמצע שנות העשרים שלו, לפני שנת 1258.⁶⁴ את חידושי למסכתות יבמות ונידה כתב הרשב"א עוד בחיי הרמב"ן – הנזכר בהם תדיר בברכת החיים – היינו בוודאי לפני שנת 1270. בסוף שנות השישים של המאה השלוש עשרה התגורר הרמב"ן בעכו,⁶⁵ ובשנים אלו בוודאי לא היה ר' יוסף טורח לשלוח את שאלותיו למרחקים אל רשב"א, תלמידו של הרמב"ן. נמצא אפוא שתשובותיו של הרשב"א לר' יוסף נכתבו בין שנת 1270 לערך ובין שנת 1291, היא השנה שבה חרבה עכו ופסק בה היישוב היהודי.⁶⁶

61 חידושי הרשב"א, דף ל ע"ב, ד"ה 'דבתרייתא', עמ' קצב-קצג; השווה: כ"ק, דף 268א, סי' א'קצו (שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' שב).

62 'והארכתי בה יותר בליקוטין שלי בס"ד' (חידושי הרשב"א, דף ט ע"א, ד"ה 'והרי איסור', עמ' מה); השווה: כ"ק, דף 262א-ב, סי' א'קנה [שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' יט]; 'ובליקוטין שלי הארכתי בה יותר בס"ד' (שם, דף י ע"א, ד"ה 'ובפולגתא', עמ' מה; השווה: כ"ק, דף 262ב-263א, סי' א'קנו [שם, חלק ו, סי' כא]); 'ובליקוטין יש לי פירוש אחר בהלכה זו' (שם, דף יא ע"ב, ד"ה 'תריץ הכי', עמ' נח-נט; השווה: כ"ק, דף 263א-ב, סי' א'קנט [שם, חלק ד, סי' צו]).

63 ראה במבואו של דיקמן (לעיל הערת כוכבית), עמ' 5-8. המהדיר לא הכיר שניים מכתבי יד של 'חידושי הרשב"א' למסכת השמורים בבית המדרש לרבנים בניו יורק – Rab. 854 (אדלר 359), Rab. 876 (אדלר 374) – וממילא דיונו ומהדורתו לוקים בחסר.

64 ראה: י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות אישים ושיטות, ב, ירושלים תשנ"ט-תש"ס, עמ' 57-58.

65 ראה: ריינר, עלייה ועלייה לרגל (לעיל הערה 25), עמ' 80-81.

66 על חורבנה של עכו ראה: י' פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ-ישראל, ב, ירושלים תשכ"ג,

1. משמעותה ההיסטורית של חליפת השאלות והתשובות עם ר' יוסף דשאנטיש

עיון בהתכתבות הארוכה שבין ר' יוסף ובין הרשב"א מעלה רושם ברור ששני החכמים לא נפגשו מעולם פנים אל פנים, לא כחכמים שווי ערך ולא כתלמיד היושב לפני רבו. ר' יוסף לא העלה בכל שאלותיו (הקצרות) זיכרונות מימי לימודיו בספרד אצל הרשב"א, ואף הרשב"א לא הזכיר בשום תשובה מתשובותיו לר' יוסף שהם נפגשו אי פעם. עם זאת בתשובה אחת כתב הרשב"א לר' יוסף: 'הרשני לומר לפניך דבר ממה שלמדתי'⁶⁷ – דברים שעשויים להתפרש כאילו ישב הרשב"א כתלמיד בבית מדרשו של ר' יוסף. אך מסתבר שאין להבין את הדברים כפשוטם, ושהרשב"א כתבם רק מפני כבודו של השואל וכהקדמה לביקורת חריפה שהוא עתיד היה למתוח מיד לאחר מכן על הסברה שהעלה ר' יוסף.

לפנינו אפוא שני חכמים שהתגוררו במרחק אלפי קילומטרים זה מזה, ושכנראה לא נפגשו מעולם. אך כל זה לא מנע מהם ללמוד יחדיו את מסכת יבמות באמצעות עשרות רבות של שאלות ותשובות, המסכות סוגיה אחר סוגיה במסכת; וזו תופעה הראויה לציון.

המעין בספרי השו"ת ימצא לא מעט שאלות ותשובות המוקדשות לבירורה של סוגיה מסוימת בתלמוד, ושואין בהן, לא בדברי השואל ולא בדברי המשיב, התייחסות כלשהי לפסיקת ההלכה. אך שאלות אלו הן נקודתיות, ועוסקות בסוגיה אחת או שתיים, ואינן דומות לחליפת התשובות הרצופה שבין הרשב"א לר' יוסף.⁶⁸ בספרות השו"ת של חכמי אשכנז וצרפת בימי הביניים יש לעתים רצף של שאלות ותשובות העוסקות בביאורן של סוגיות רבות במסכת אחת; אך שם מדובר בשני תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה שווה לערך, שנועצו זה בזה בהבנת המסכת.⁶⁹

עמ' 525–544; הנ"ל, תולדות היהודים בממלכת הצלבנים, ירושלים תשס"א, עמ' 280–281. לביבליוגרפיה נוספת ראה: עמנואל, דפים מפנקס (לעיל הערה 1), עמ' 151, הערה 30.

67 כי"ק, דף 272א, סי' א'ר"ז (שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' שנה, עמ' קסא).

68 רב שמואל בן חפני גאון הציע לבני אחת הקהילות לכתוב עבורם פירוש של פרק או של מסכת שהם מתקשים בהבנתם, אך ספק רב אם הוא התכוון שהשואלים יפרטו אחד לאחד את קשייהם בסוגיות השונות; ובכל מקרה אין בידינו מידע שהצעתו של הגאון הגיעה לכלל מימוש. ראה: 'ותואילו לכתוב לפנינו שאלותיכם וכל ספיקותיכם מן המקרא והמשנה והתלמוד, כי אז יבואונכם תשובתם כאות נפשותיכם [...] גם אם יש את נפשכם [...] לפרש מסכת מן המשנה או מן התלמוד, יואל להודיענו, כי אז נמהר לעשות חפצו' (ש' אסף, 'מכתבים מגאוני בבל', תרביץ, יא [ת"ש], עמ' 152 [נדפס שוב: הנ"ל, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' רפה]). רב האיי גאון אכן כתב את פירושו לשמועות הקשות שבמסכת ברכות על פי בקשתם של חכמים בקירואן הרחוקה, אך הוא כתב את הדברים כחיבור עצמאי ולא כמענה על שאלות ספיציפיות, והוא זה שהחליט מדעתו מה הן הסוגיות הקשות שבמסכת. ראה: י"מ דובאוויק, 'הדף הראשון של פירוש רב האיי גאון למסכת ברכות', נטועים, יט (תשע"ד), עמ' 145–150.

69 למשל ר' אליעזר בן נתן ממגנצא והרשב"ם התכתבו על אודות שורה של סוגיות במסכת שבת, ור' אליעזר בן יואל הלוי ור' שמחה משפירא התכתבו על אודות שורה של סוגיות במסכת זבחים. ראה: ספר ראב"ן [הוא אבן העזר, מהדורת ד' דבליצקי, ג, בני ברק תשס"ח–תשע"ב, סי' [תקצב], עמ' תשכא–תשנא; ספר ראב"ה [הוא אבי העזר, ג, מהדורת ד' דבליצקי, בני ברק תשס"ה, סי' תתקעז, עמ' רסה–רסז].

לעומת זאת ר' יוסף והרשב"א לא עמדו כלל במדרגה אחת, ובכל זאת הם למדו כביכול את המסכת בחברותא אחת, באמצעות שאלותיו של ר' יוסף, והתכתובת ביניהם מכסה סוגיה אחר סוגיה לאורך עשרות דפים במסכת יבמות.

שאלותיו המרובות של ר' יוסף מלמדות על חיפושיו הנואשים אחר מורה שיוורו דרך בהבנת המסכת הקשה – מורה שכנראה לא היה אפשר למצוא בעיר עכו. ר' יוסף נאלץ אפוא לשלוח על פני הים את עשרות השאלות שעלו לו בהבנת מסכת יבמות, ולהמתין חודשים רבים עד קבלת תשובותיו של הרשב"א. הרשב"א מצדו נענה לאתגר, ותשובותיו המפורטות מלמדות על נכונותו להשקיע זמן רב כדי להיענות לבקשתו החריגה של חכם שמעולם לא פגש. ומי יודע אם לא נבע הדבר מהערכתו של הרשב"א לחכמים שנטלו את מקל הנידודים ועלו לארץ ישראל, כמות שעשה רבו הרמב"ן. ואפשר שיש במעשהו של הרשב"א עדות אף לחיבתו לארץ ישראל בכלל ולירושב היהודי בעכו בפרט.

ז. יהודי עכו וסביבתה לאור שאלותיו של ר' יוסף דשאנטיש

שאלותיו של ר' יוסף עוסקות כמעט כולן בהבנת פשט הסוגיה. הוא לא שאל את הרשב"א על סתירות לכאורה הקיימות לעתים בין סוגיה אחת לרעותה, ואף לא התעניין בפסיקת ההלכה העולה מן הסוגיה. כל מבוקשו מן הרשב"א היה שיבהיר לו את פשט הסוגיה. גם אוצר הספרים של ר' יוסף היה מצומצם עד מאוד, אף שחכמים לא מעטים מארצות שונות נאספו לעכו במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה, והם בוודאי הביאו עמם ספרים.⁷⁰ את פירוש רש"י הוא הכיר היטב,⁷¹ ופעם אחת הזכיר את דברי ר' שמשון (כנראה ר' שמשון משאנץ).⁷² אך

70 לרשימת החכמים שפעלו בעכו בתקופה זו ראה: עמנואל, דפים מפנקס (לעיל הערה 1), עמ' 154–159. לפירווי מידע על ספרים שהיו מצויים בעיר ראה: י' יעקבס, 'ספרים חדשים שהתגלו לרמב"ן בהגיעו לארץ ישראל', JSIJ, 11 (2012), עמ' 105–118 (<http://www.biu.ac.il/JS/JSIJ/11-2012/Jacobs.pdf>), ושם מובאת ספרות נוספת.

71 באחת משאלותיו תמה ר' יוסף על דברי רש"י, והרשב"א השיב לו כי הגיע לידי נוסח מוטעה של פירוש רש"י: 'עוד בפ"ק [בפרק קמא] כיון דבתו באונסין משכחת לה וכו'. ופרש"י ז"ל דראובן אנס אשה והוליד ממנה בת ואח"כ נשאה שמעון והוליד ממנה בת אחרת. ולפי דעתי פלא גדול פי' [...] תשובה, הא ודאי א"כ [אם כן] פרש"י ז"ל – דבר שאינו פי' [רש], וחם ליה לפה קדוש שיאמר דבר זה, אבל א"כ כתו' בספריים – שקר ענה בו הסופר באיש האלהים, ולא כן כתו' בספרנו אלא כך כתו' זה לשונו [...] (כ"ל, דף 143ב, ס' ח [שו"ת הרשב"א, חלק ד, ס' צד, ושם בטעות: 'אלא אפילו כתוב בספריים']). בתשובה אחרת חשש כנראה הרשב"א שמא יש שינויים בין הטופס של פירוש רש"י המצוי בידו ובין הטופס שבעכו, וכתב לר' יוסף בזה הלשון: 'ע"כ לשון רש"י ז"ל הכתוב בפרושי שאתנו' (כ"ק, דף 269ב, ס' א'רו [שם, חלק ו, ס' אא]). בתשובה נוספת כתב הרשב"א שבידיו טפסים שונים של פירוש רש"י למסכת יבמות, שיש ביניהם הבדלים ניכרים (שם, דף 266ב, ס' א'קצ [שו"ת הרשב"א החדשות, ס' שנב]). וראה עוד: שם, דף 269ב, ס' א'רו [שו"ת הרשב"א, חלק ו, ס' סג].

72 כ"ק, דף 268ב, ס' א'ר [שו"ת הרשב"א, חלק ו, ס' נו, עמ' יב].

בכל עשרות שאלותיו לא הזכיר ר' יוסף את פירושו של ר' חננאל, את דברי התוספות או כל מפרש אחר.⁷³ רק בשאלותיו האחרונות – שאינן עוסקות במסכת יבמות – דן ר' יוסף בדבריו של ספר פסקים צרפתי מפורסם, הלוא הוא 'ספר התרומה'.⁷⁴ דומה שבתשובתו האחרונה ניסה הרשב"א לרמוז לר' יוסף על אוצר ספריו הדל, בכתבו: 'יפה תרצת לפי מה שפי'רש] רש"י ז"ל [...] אבל ר"ח [ר' חננאל] ז"ל לא כן פי' [...] וגם הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל פי' [...]'.⁷⁵

בשלוש משאלותיו העיד ר' יוסף על תלמידי חכמים שסבבו אותו; הוא לא החשיב אותם לא כמוריו ולא כתלמידיו, אלא ראה עצמו שווה ערך להם. בשלושת המקרים הוא הביא קושיות ששאלוהו 'אחד מחברי' או 'אחד מאחי'. לעתים ידע ר' יוסף לתרץ את הקושיות בעצמו, אך רצה לשמוע גם את דעתו של הרשב"א בנדון, ולעתים לא היה בכוחו לענות על השאלות, והוא העבירן לעיונו של הרשב"א.⁷⁶ פירוורי המידע הללו על החבורה הסובבת את ר' יוסף דלים הם, אך גם במעט הזה יש חשיבות רבה לשחזור דמותו של בית המדרש בעיר עכו במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה.⁷⁷

מידע רב יותר על בית המדרש בעכו עולה מהשאלה היחידה בקונטרס התשובות שאינה עוסקת בפרשנות התלמוד. וזו לשון השאלה:

עוד שאלת, שאלה אחת בא[ה]⁷⁸ לפנינו מחכמי גבל⁷⁹ שנהיה במקומם שני אחים שנשאו שתי אחיות יתומות, אחת גדולה ואחת קטנה, ומת בעל הגדולה. וחזרו חכמי העיר אצל⁸⁰ הקטנה שתמאן, ולא שמעה לדבריהם, ואומרת לעולם לא אמאן בפלו'ני] אישי. והנה בה מנהג מכל חכמי ישראל⁸¹ וכל חכמי בבל, כששואלין שאלה לא יחתום בה שום אדם,⁸²

73 שתיים משאלותיו של ר' יוסף מסתיימות במילים 'וכלה כדכתב מר' (כ"ק, דף 264ב, סי' א'קסו) [שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' רכא]; דף 265א, סי' א'קע [שם, חלק ו, סי' לד]. להבנתי פירוש מילים אלה הוא כך: וכולי כמו שכתבת בשאלתך. הדובר כאן הוא הרשב"א, שקיצר את שאלותיו של ר' יוסף, ו'מר' הוא ר' יוסף (ולא חכם אחר).

74 כ"ק, דף 273א, סי' א'רכג (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, אמצע סי' רה, עמ' קעג); שם, סי' א'רכד (שו"ת הרשב"א החדשות, סי' שסג). לבירור מקומו של ר' ברוך בר יצחק מחבר 'ספר התרומה' ראה: ש' עמנואל, "ואיש על מקומו מבואר שמו": לתולדותיו של ר' ברוך בר יצחק, תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 423–440.

75 כ"ק, דף 274ב, סי' א'רכט (שו"ת הרשב"א, חלק ב, סי' טו).

76 כ"ק, דף 263ב, סי' א'קס (שו"ת הרשב"א, חלק ד, סי' צז); דף 267ב, סי' א'קסז (שם, סי' רכ); דף 268א, סי' א'קצו (שם, סי' שב).

77 על בית מדרש זה ראה לעיל הערה 70.

78 התיקון על פי כ"ב, דף 32ב (בכ"ל, דף 156ב: 'בא').

79 כך גם בכ"ל ובכ"ב. בדפוס, בטעות: 'גיבי"ל'.

80 כ"ב וכ"ל: 'ללמד את'.

81 כ"ב: 'חכמי א"י'.

82 אולי הכוונה היא: לא מפרשים בה שום אדם; כלומר חכמי גבל נהגו לשלוח שאלות אל חכמי עכו בלי לנקוב בשמו של החכם המסוים שאת דעתו ביקשו לשמוע. ואולי להפך: חכמי גבל לא הזכירו בשאלותיהם את

וכך אומרים: יורונו רבני עכו משאלת כך וכך. ובהגיע שאלתם בידי הקהל⁸³ שתקתי ולא אמרתי דבר, עד ששמעתי מצפצפים מקצת מחכמי עכו, כיון שאמ' רב יהודה הלכה כר' אליעזר⁸⁴ דאמ' מלמדין את הקטנה שתמאן אע"פ [אף על פי] שאינה רוצה למאן, יש לנו לכופה. ונותנין טעם לדבריהם כי כל לימוד קטנה – כפייה היא. ואני לא כן עמדי [...]. ונתברר לי שעדיין לא עשו אנשי גבל וחכמיה דבר ועומדין על שתי הסעיפים אם כקצת חכמי עכו או כדברי הנמוך כמוני.⁸⁵

המידע ההיסטורי העולה מן השאלה נוגע הן לתולדות היישוב היהודי בגבל והן לתולדות היישוב היהודי בעכו. גבל (Byblos, Jbeil, Djubayl) יושבת על חוף הים התיכון, בין טריפולי לבירות, כ-180 ק"מ מצפון לעכו. ידיעותינו על היישוב היהודי שם דלות מאוד,⁸⁶ ולא מפתיע לשמוע כי אנשי העיר לא הורו הלכה לעצמם אלא הריצו את שאלותיהם לעכו, העיר החשובה ביותר בארץ ישראל באותם הימים. לעומת זאת מפתיעה הידיעה על 'כל חכמי ישראל וכל חכמי בבל' השוהים בקהילה נידחת זו. אלחנן ריינר הסיק מכאן שהתקיימו בגבל שתי קהילות, אחת ארץ ישראלית ואחת בבילית – בדומה לקהילה הארץ ישראלית והקהילה הבבילית שפעלו זו בצד זו בקהיר עד ראשית המאה השלוש עשרה.⁸⁷ דומני שאם נקבל מסקנה זו, הרי זו העדות המאוחרת ביותר לקיומן של שתי קבוצות מובחנות, האחת בבילית והאחת ארץ ישראלית, שפעלו בעיר אחת זו לצד זו.

המידע על הקהילה היהודית בעכו העולה מן השאלה חשוב אף הוא. השאלה ידועה מאז שנדפס

שמותיהם שלהם אלא שלחו אותן בעילום שם. הסבר אחר הציע איש-שלום; לדבריו 'לא יחתום' היינו לא יפסוק, כלומר אנשי גבל נהגו שלא לפסוק בעצמם בשאלות שעלו על הפרק, ושלחו אותן אל חכמי עכו. ראה: מ' איש-שלום, בצילן של מלכויות: תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל, מהתקופה שלאחר מרד בר-כוכבא ועד לכיבוש העות'מאני, תל אביב תשל"ו, עמ' 290, הערה 67.

83 כך בכ"ב. 'שאלתם בידי בקהל'; בכ"ק: 'שאלתכם לידי' (המילה 'קהל' חסרה).

84 יבמות קי ע"א.

85 כ"ק, דף 270ב – 271א, סי' א'ריג (שו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' סט, עמ' טו-טז).

86 ידיעותינו המועטות על היישוב היהודי בגבל באות מפיו של בנימין מטודלה ומכמה קטעי גניזה. ראה: ספר מסעות של ר' בנימין ז"ל, מהדורת מ' אדלר, לונדון תרס"ז, עמ' יט; י' ברסלבסקי, 'קטעי גניזה על ערי-החוף עכו וגבל', ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, א (תשי"א), עמ' 153–157 (נדפס שוב: הנ"ל, לחקר ארצנו: עבר ושרידים, תל אביב תשי"ד, עמ' 84–91). על העיר בכללה ראה: *The Encyclopaedia of Islam*², II, Leiden 1960-2009, p. 568, s.v. 'Djubayl'.

87 ריינר, עלייה ועלייה לרגל (לעיל הערה 25), עמ' 82, הערה 164. על ערים נוספות שפעלו בהן קהילה ארץ ישראלית וקהילה בבילית זו בצד זו ראה: S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, II, Berkeley, Los Angeles and London 1967-1993, p. 6 (בגרסה עברית: ש"ד גויטיין, חברה ים-תיכונית, בעריכת י' לסנר, תרגמה א' ברויאר, תל אביב 2005, עמ' 116); M. A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine*; (116); *A Cairo Geniza Study*, I, Tel Aviv 1980-1981, p. 29 and n. 67. המאבק בקהיר בין שתי הקהילות נחקר בהרחבה בשנים האחרונות, בעיקר בידי ע' פליישר ומ"ע פרידמן; לסיכום עדכני של המחקר ראה: ש' אליצור, 'שירי ר' ידותן הלוי החבר', דיני ישראל, כו-כו (תשס"ט-תש"ע), עמ' 305–308.

החלק השישי של 'שו"ת הרשב"א', וכבר מהנוסח הנדפס שלה היה ברור שהשואל הוא אחד מחכמי עכו. אך עתה למדים אנו מכתבי היד גם את זהות המדויקת – ר' יוסף דשאנטיש. מדברי השואל עולה בבירור מעמדו החשוב של בית המדרש שפעל בעיר במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה, עד שחכמים בקהילות אחרות שבמזרח (ולפחות חכמי קהילת גבל) הורגלו לפנות אליו בכל נושא ועניין.⁸⁸ ר' יוסף נחלק עם שאר חכמי עכו בנושא שעלה על הפרק, אך לצערנו הוא לא נקב בשמותיהם. מדבריו של ר' יוסף נראה שאנשי גבל קיבלו מחכמי עכו שתי תשובות סותרות ולא ידעו באיזו מהן לבחור. משום כך שלח ר' יוסף את השאלה הזו אל הרשב"א, יחד עם עשרות שאלותיו האחרות העוסקות בפרשנות מסכת יבמות.

עדות נוספת על היישוב היהודי באזור עכו מצויה באחת השאלות הנעטות בענייני הלכה ששלח ר' יוסף אל הרשב"א. ר' יוסף כתב בשאלתו כי 'הכפרים אשר סביבותינו, נהגו היהודים השוכנים בתוכם לברך על קריאת התורה הכתובה על הקונדריסין, כעין ספרים שלנו, ושאלו אם היא ברכה לבטלה. וכן נהגו לברך כשמפטירין בנביא אף על פי שלא קראו] בספר התורה. וחלו פני להריץ שאלותי לפני כבודך'.⁸⁹ שני המנהגים המתועדים כאן, והמשקפים מחסור בספרי תורה כשרים, אינם חריגים כל כך. שאלות דומות עלו לרוב בכל ארצות מגוריהם של יהודי ימי הביניים, והן נדונו שוב ושוב בספרות ההלכה.⁹⁰ אך אם אכן נשלחה שאלה זו מעכו – כפי שמשמע מהציטטה שבספר 'ארחות חיים'⁹¹ – הרי יש בה עדות מעניינת על קיומן של קהילות יהודיות זעירות בכפרים שבסביבות עכו.

ח. סיום

עיון בכתבי היד של תשובות הרשב"א מלמד שחכמי עכו עמדו בקשרים אמיצים עם הרשב"א, שישב כמותם על שפת הים התיכון, אך במרחק אלפי קילומטרים. קשרים אלו ידועים כבר מאות שנים מתוך הקבצים הנדפסים של 'שו"ת הרשב"א', אך ההיקף המלא והמרשים של הקשרים מתברר אך ורק מתוך קובצי התשובות של הרשב"א הטמונים עדיין בכתבי יד.⁹² הן השואלים

88 פראוור כתב במחקריו הראשונים שהעדות על סמכותו של בית המדרש שבעכו יצאה מפיו של הרשב"א – ואם כך, יצאה שמועה זו מברצלונה, המרוחקת אלפי קילומטרים מעכו; אך במחקרים מאוחרים יותר תיקן פראוור את לשונו וכתב לנכון כי העדות על כך יצאה מפיו של השואל, איש עכו. ראה: י' פראוור, 'היהודים במלכות ירושלים הצלבנית', ציון, יא (תש"ו), עמ' 60 (וכך גם אצל א' גראבויס, 'עכו כשער העליות לארץ-ישראל בתקופת הצלבנים', מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ב [תשל"ב], עמ' 105); ובנוסף מתוקן: פראוור, תולדות היהודים (לעיל הערה 66), עמ' 271 (נוסח כלאיים מפותל מצוי כבר בספרו הצלבנים [לעיל הערה 36], עמ' 325 – 'בשאלה שנשאל הרשב"א כותב באחת מתשובותיו').

89 שו"ת הרשב"א, חלק א, ס' תפז; על תשובה זו ראה לעיל הערה 41.

90 ראה: י"מ תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון³, ירושלים תשנ"ט, עמ' 171–181, 361.

91 ראה לעיל הערה 41.

92 כקוריוו אוכיר כי מיד לאחר קונטרס התשובות הגדול לר' יוסף דשאנטיש הובא בכ"ק צרור של ארבע תשובות,

הן המשיב לא טרחו לספר לנו בכמה מאמצים עלה בידיהם לקיים את הקשרים ההדוקים הללו, והניחו מקום לדמיון להשלים את החסר.⁹³ לא קשה להבין את נכונותם של חכמי עכו, בקצה הנידח של מזרח הים התיכון, להשקיע מאמץ כה רב כדי לעמוד בקשר רצוף עם חכם בעל שיעור קומה שהתגורר בקצה המערבי של הים התיכון. מפתיע יותר ומרשים יותר המאמץ הגדול שהיה הרשב"א מוכן להשקיע בשמירת קשר זה, אולי מתוך הערצתו הרבה למורו הרמב"ן, שלעת זקנתו נטל את מקל הגדודים ועלה לעכו. הרמב"ן שלח לאירופה את אשר התחדש לו בתורתו בעכו,⁹⁴ ואילו הרשב"א מצדו טרח לסייע ללימוד התורה בעיר רחוקה זו.

איסוף של העדויות על חליפת השאלות והתשובות שבין חכמי עכו לרשב"א מלמד כי קשריו של הרשב"א עם חכמי עכו הרחוקה היו אמיצים יותר מקשריו עם קהילות קרובות יותר – במרכז אירופה, בצפון אפריקה ובאיי הים התיכון. החכם היחיד שאנו יודעים עליו כי למד בחברותא עם הרשב"א יושב בעכו, והוא למד עם הרשב"א את מסכת יבמות בהתכתבות. חכם אחר, אף הוא איש עכו, העז לדרוש מהרשב"א דבר שספק אם העז מישהו אחר לדרוש – כי יתייעץ עם חכמים אחרים בספרד כדי שיכריעו במחלוקת שנפלה בינו ובין הרשב"א.⁹⁵

שניים מהשואלים שבעכו ידועים לנו בשמותיהם – ר' אליהו ור' יוסף דשאנטיש – אך מלבד שמותיהם איננו יודעים עליהם דבר. החכמים האחרים בעכו ששאלו את הרשב"א אינם ידועים לנו אפילו בשמותיהם. ייתכן שהשואלים פעלו זה לצד זה, אך באותה מידה ייתכן שהם שהו בעכו בשנים נפרדות ומעולם לא נפגשו. בין כך ובין כך אין בידינו מידע על שנות חייהם. כל שאוכל לומר הוא שהם שלחו את שאלותיהם אל הרשב"א קודם לשנת 1291, השנה שבה נכבשה עכו בידי המוסלמים ונהרסה עד היסוד.⁹⁶

שבראשן כתב הרשב"א 'עוד תשובות שהשבתי לחכם הגדול ר' שלמה צרפתי ז"ל בעל ישיבת טוליתולה י"א [ישמרהו אלוהים]. ר' שלמה זה עלה גם הוא לעכו, אך מלשוננו של הרשב"א משמע כי התשובות נשלחו אליו עוד בהיותו בטולדו. ראה: כי"ק, דפים 275א–278א, סי' א'רלא–א'רלד (שו"ת הרשב"א, חלק ב, סי' רנג–רנד וסי' מ; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' קכב. על סי' א'רל ראה לעיל הערה 48). על עלייתו של ר' שלמה לעכו ועל פעילותו שם ראה: עמנואל, דפים מפנקס (לעיל הערה 1), עמ' 157.

93 בשולי הדברים על קשריהם של חכמי עכו עם הרשב"א יש להזכיר עוד שחכם מעכו, שאת שמו איננו יודעים, שלח שאלה לגדול חכמי גרמניה באותם הימים, הלוא הוא מהר"ם מרוטנבורג. ראה: שערי תשובות מהר"ם בר' ברוך, מהדורת מ"א בלאך, ברלין תרנ"א, סי' קח, עמ' 199. וראה: עמנואל, דפים מפנקס (שם), עמ' 155, הערה 46.

94 ראה: י' עופר וי' יעקבס, תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל, ירושלים תשע"ג, ובפרט עמ' 30, 630–643.

95 ראה לעיל ליד הערה 26.

96 ראה לעיל הערה 66.

ט. נספח

רשימת התשובות שהשיב הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש

כבר הזכרתי לעיל כי כתב היד היחיד ששמר על רצף התשובות של הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש הוא כ"ק, דפים 261–274, סי' א'קמט–א'רכט. אלא שגם בכ"ק לא מסומן בבירור היכן מסתיימת התכתובת הזו, ואפשר שסופה חסר שם.⁹⁷ חלק ניכר מהתשובות הללו מצויות בשלושה כתבי יד נוספים: כ"ל, דפים 127–144, סי' א–סט; כ"א, דפים 6–24, סי' יו–ע; כ"ב, דפים 10–34, סי' יט–ע. הנה פירוט התשובות שבארבעת כתבי היד, המקבילות בקבצים הנדפסים של 'שו"ת הרשב"א' ותוכנן של התשובות:

כ"ק, דף וסי'	כ"ל, סי'	כ"א, סי'	כ"ב, סי'	מקבילה בקבצים הנדפסים	הסוגיות המתפרשות
261–262, א'קמט–א'קנד	א–ו			חלק א, סי' שמו–שנא	יבמות ג ע"ב–ט ע"א
262–א, ב, א'קנה	ז	יו	יט	חלק ו, סי' יט ⁹⁸	שם ט ע"א
262, א'קנו	ח	יז	כ	חלק ד, סי' צד	שם ט ע"ב
262–263, א'קנו	ט	יח	כא	חלק ו, סי' כא ⁹⁹	שם י ע"א
263–א, ב, א'קנה–א'קס	י–יב	יט–כא	כב–כד	חלק ד, סי' צה–צז ¹⁰⁰	שם י ע"ב–יא ע"ב; טו ע"א
263–264, א'קסא	יג	כב	כה	חלק ו, סי' כה	שם יג ע"ב
264, א'קסב–א'קסג	יד–טו	כג–כד	כו–כז	חלק ד, סי' צח–צט ¹⁰¹	שם יד ע"א–טו ע"א
264–א, ב, א'קסד	יו	כה	כח	חלק ו, סי' כח	שם טו ע"ב–טז ע"א
264–265, א'קסה–א'קסט	יז–כא	כו–ל	כט–לג	חלק ד, סי' ריח–רכב	שם יז ע"ב–יח ע"ב
265–א, ב, א'קע	כב	לא	לד	חלק ו, סי' לד (חלקית בלבד) ¹⁰²	שם יט ע"א
265, א'קעא	כג	לב	לה	חלק ד, סי' רכו	שם

97 ראה לעיל ליד הערה 48.

98 תשובה זו נדפסה גם בסוף ספר תשובות הגאונים: חמדה גנוזה, ירושלים תרכ"ג, דף לז ע"א–ע"ב.

99 תשובה זו נדפסה גם היא בתשובות הגאונים: חמדה גנוזה (שם), דפים לז ע"ב–לח ע"א. שתי התשובות שנדפסו שם הן שתי התשובות הראשונות בקונטרס התשובות שטרם נדפסו באותה עת.

100 בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' כב–כד, רשמו המדפיסים בטעות: חלק ד, סי' לה–לז.

101 בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' כז–כו, רשמו המדפיסים בטעות: חלק ג, סי' צח–צט.

102 על השמטת המדפיסים בתשובה זו, וכן בתשובות הנוספות שתירשמנה להלן, ראה לעיל הערה 60. בכל ארבעת המקרים הנוסח המלא של התשובה מצוי בכ"ב, שממנו נדפס החלק השישי של 'שו"ת הרשב"א'.

כי"ק, דף וסי'	כי"ל, סי'	כי"א, סי'	כי"ב, סי'	מקבילה בקבצים הנדפסים	הסוגיות המתפרשות
265 – 266א, א'קעב-א'קעג	כד-כה	לג-לד	לז-לז	חלק ו, סי' לז-לז	שם כא ע"א-ע"ב
266א, א'קעד-א'קעו	כו-כח	לה-לז	לח-מ	חלק ד, סי' רכג- רכה ¹⁰³	שם כב ע"ב
266א-ב, א'קעז	כט	לח	מא	חלק ו, סי' מא (חלקית בלבד)	שם
266ב, א'קעח	ל	לט	מב	חלק ד, סי' רכז ¹⁰⁴	שם כג ע"ב
שם, א'קעט	לא	מ	מג	חלק ד, סי' רכה	שם כד ע"ב
שם, א'קצ ¹⁰⁵	לב	מא	מד	החדשות, סי' שנב	שם כז ע"ב
266 – 267א, א'קצא	לג	מב	מה	חלק ו, סי' מה	שם כט ע"ב
267א, א'קצב	לד	מג	מו	חלק ד, סי' רצט	שם ל ע"א
267א-ב, א'קצג	לה	מד	מז	חלק ו, סי' מז (חלקית בלבד)	שם
267 – 268א, א'קצד-א'קצז	לו-לט	מז-מו	מח-נא	חלק ד, סי' שג	שם ע"א-ע"ב
268א-ב, א'קצח	מ	מח	נב	חלק ד, סי' שכז	שם לה ע"ב
268 – 269א, א'קצט-א'ר ¹⁰⁶	מא-מה	מט-נג	נג-נז	חלק ו, סי' נג-נז	שם לו ע"א-ע"ב
269א, א'רא	מו	נד	נח	חלק ב, סי' ח ¹⁰⁷	שם לז ע"ב
269א-ב, א'רא-א'רג	מז-נ	נה-נח		חלק ב, סי' ט-יב	שם לח ע"א-לט ע"א
269 – 270א, א'רד-א'רו	נא-נה	נט-סג	נט-סג	חלק ו, סי' נט-סג	שם מא ע"א-מט ע"ב
270א, א'רח	נו	סד	סד	חלק ו, סי' סד (חלקית בלבד)	שם נה ע"א
270א-ב, א'רט-א'רי	נז-נח	סה-סו	סה-סו	חלק ו, סי' סה-סו	שם נו ע"ב
270ב, א'ריא	נט	סז	סז	חלק ד, סי' שכח	שם נח ע"א-ע"ב
שם, א'ריב	ס	סח	סח	חלק ו, סי' סח	שם נט ע"ב
270 – 271א, א'ריג	סא	סט	סט	חלק ו, סי' סט	
271 – 272א, א'ריז-א'ריז	סב-סה			חלק א, סי' שנב- שנה	יבמות ה ע"א-ו ע"א

103 בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' לח-מ, רשמו המדפיסים בטעות: סי' רכג, רכה, רכה.

104 בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' מב, רשמו המדפיסים בטעות: סי' רכו.

105 הסופר טעה במספור, ודילג על עשרה מספרים.

106 סי' ר-רט רשומים בכ"ק כסי' קק-קקט.

107 בדפוסים אחרים של החלק השני של 'שו"ת הרשב"א' סימן זה מסומן: ז. (וכך גם כל הסימנים האחרים של החלק השני של 'שו"ת הרשב"א' המנויים להלן בטבלה, שבדפוסים אחרים סימנם נמוך במספר אחד.)

כי"ק, דף וסי'	כי"ל, סי'	כי"א, סי'	כי"ב, סי'	מקבילה בקבצים הנדפסים	הסוגיות המתפרשות
272א, א'ריח	סו	ע	ע	חלק ד, סי' שכט ¹⁰⁸	שם ח ע"ב ¹⁰⁹
272א–273א, א'ריט–א'רכא	סז–סט			חלק א, סי' שנו–שנח	שם ו ע"ב–ח ע"א
273א: אלו ס"ד תשובות שהשבתי לרב יוסף דשאנטאש ז"ל הדר בעכו ממסכת יבמות. ויעוד לו משאר מקומות. יוסף שבשנטש ממס' יבמו' הדר בעכו. ועו' לו משאר מקומות					
שם, א'רכב				המיוחסות, תחילת סי' רה	שבת ד ע"א
שם, א'רכג				המיוחסות, סוף סי' רה	ספר התרומה, הלכות שבת
273א–ב, א'רכד				החדשות, סי' שסג ¹¹⁰	ספר התרומה, הלכות נידה
273ב, א'רכה				החדשות, סי' שסד	נידה ל ע"א
273ב–274א, א'רכו				החדשות, סי' שסה	שם ב ע"ב
274א–ב, א'רכז				חלק א, סי' שנט	שם ד ע"ב
274ב, א'רכח–א'רכט				חלק ב, סי' יג–טו	בבא קמא י ע"א; שם ה ע"א.

כאמור כי"ק הוא כתב היד היחיד ששמר על צורתה המקורית של התכתובת בין ר' יוסף לרשב"א. שני בחשיבותו לעניין זה הוא כי"ל. כל התשובות העוסקות בביאור מסכת יבמות באות בו ברצף אחד, ובסופן משפט הסיום, בלשון הוזהר כמעט לחלוטין לזו שבכי"ק: 'אלו ס"ד תשובות שהשבתי לרב יוסף שבשנטש ממס' [כת] יבמו' [ת] הדר בעכו. ועו' [ד] לו משאר מקומות'. אך למרות האמור במשפט זה לא הועתקו בכי"ל התשובות הנוספות, העוסקות בביאור סוגיות במסכתות אחרות. הסופר של כי"ל סידר כאמור את התשובות על פי נושאייהן,¹¹¹ ומשום כך השמיט את התשובות הנוספות, העוסקות בנושאים אחרים.

108 בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' ע, רשמו המדפיסים בטעות: סי' שפט.

109 תשובה זו מופיעה כאן שלא על פי הסדר הנכון במסכת יבמות, ואף לא נמצא בה מטבע הלשון השגור תמיד על פיו של ר' יוסף (ראה לעיל הערה 52).

110 הכותרת שבראש התשובה שם ('התשובות שהשיב הר"ר שלמה להר"ר יוסף דשאנטיש') מצויה אך ורק בקובץ תשובות הרשב"א שבכ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 1987, 8°, דף 78ב, סי' כו; הכותרת מוסבת על סי' כו–כח בכתב היד, המקבילים לכי"ק, דף 273א–274א, סי' א'רכד–א'רכז.

111 ראה לעיל ליד הערה 8.

כתב היד השלישי בחשיבותו לעניין הנדון כאן הוא כ"א. מצויים בו ברצף אחד למעלה מחמישים סימנים הלוקחים כולם מקונטרס התשובות שכתב הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש. אלא שבכ"א אין שום כותרת לא בתחילת הקונטרס ולא בסופו, ועל כן אי אפשר להכיר בו כי התשובות הללו לקוחות מקונטרס אחד, ושכולן נשלחו אל שואל אחד. גם בכ"א תשובות הרשב"א מסודרות לפי נושאייהן, והקובץ הראשון שבכתב היד מכיל תשובות בענייני 'אבן העזר' בלבד.¹¹² משום כך גם בכ"א הובאו רק התשובות העוסקות בביאורה של מסכת יבמות. עם זאת הסופר של כ"א השמיט את כל התשובות שנדפסו בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א',¹¹³ ובעקבות זאת השמיט גם את המשפט החשוב המופיע בסוף קבוצת התשובות השנייה בכ"ק, שהתשובות נשלחו אל ר' יוסף דשאנטיש.

העובדה שהסופר של כ"א השמיט בהעתקתו את כל התשובות שנדפסו בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א' מביאה אותי להשערה שהסופר ראה את הקובץ הזה בדפוס, ועל כן מצא לנכון להשמיט בהעתקתו את התשובות שכבר נדפסו.¹¹⁴ הנתונים הקודיקולוגיים והפלאוגרפיים של כתב היד מלמדים כאמור כי הוא נעתק כנראה במאה השש עשרה,¹¹⁵ ואילו החלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א' נדפס בבולוניה בשנת רצ"ט (1539). אם נכונה השערת, אפשר לקבוע כי כ"א נעתק במחצית השנייה של המאה השש עשרה.

כתב היד הרביעי בחשיבותו הוא כ"ב. כל הדברים שכתבתי זה עתה על כ"א נכונים גם לכ"ב, ומשום כך המעיין בכ"ב (ובחלק השישי של 'שו"ת הרשב"א', שנדפס ממנו) אינו יכול להכיר מיהו השואל, ואף אינו יודע כי סי' יט-ע הם קונטרס תשובות אחד. השינוי היחיד בין כ"א לכ"ב הוא שהסופר של כ"ב השמיט לא רק את כל התשובות שנדפסו בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א', כי אם גם את מרבית התשובות שנדפסו בחלק השני של 'שו"ת הרשב"א' נדפס בליוורנו בשנת תי"ז (1657), ועל כן אני משער שכ"ב הועתק רק במחצית השנייה של המאה השבע עשרה.

112 ראה לעיל ליד הערה 11.

113 ראה לעיל במפתח התשובות, סי' א'קמט-א'קנד וסי' א'ריד-א'ריו.

114 דומני שבקובץ הראשון שבכ"א, סי' א-צא, אין שום תשובה שנדפסה כבר בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א'. בקובץ השני שבכתב היד (ראה לעיל הערה 11), שמכיל כ-280 סימנים נוספים, יש רק סימנים בודדים שמצויים בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א', ומניינם אינו מגיע לעשרה. סופר בן המאה השש עשרה, שלא יכול היה להיעזר בפרויקט השו"ת, עלול היה להחמיץ בנקל תשובות בודדות שכבר נדפסו בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א'.

115 ראה לעיל ליד הערה 10.

116 החלק השני של 'שו"ת הרשב"א' מכיל חמש תשובות רצופות שהשיב הרשב"א לר' יוסף בענייני מסכת יבמות. הסופר של כ"ב העתיק רק את התשובה הראשונה, והשמיט את ארבע התשובות שאחריה (ראה לעיל במפתח התשובות, כ"ק, סי' א'רא-א'רג). עם זאת יש לסייג ולומר שהסופר של כ"ב לא התמיד להשמיט את התשובות שכבר נדפסו, ובהמשך כתב היד – לאחר התשובות הפרשניות למסכת יבמות – הוא העתיק תשובות לא מעטות שכבר נדפסו בחלק הראשון ובחלק השני של 'שו"ת הרשב"א', וכן תשובות שנדפסו בקובץ 'תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן', שנדפס לראשונה בוונציה בשנת רע"ט.

בקבצים הנדפסים של 'שו"ת הרשב"א' התפזר לרסיסים הקונטרס העצום של התשובות שהשיב הרשב"א לר' יוסף דשאנטיש. חלק ממנו נכלל בקבוצה הנזכרת לעיל של ט"ו תשובות שנדפסו בחלק הראשון של 'שו"ת הרשב"א',¹¹⁷ אך כאמור מתברר עתה כי אין זה אלא חלק קטן מהקונטרס המקורי. חלקים אחרים נדפסו בקבצים האחרים של תשובות הרשב"א.¹¹⁸ נוסח התשובות בקבצים הנדפסים מדויק בדרך כלל, וכתבי היד תורמים רק מעט לשיפורו.¹¹⁹

117 ראה לעיל ליד הערה 39.

118 זו רשימת התשובות על פי סדרן בקבצים הנדפסים: שו"ת הרשב"א, חלק א, סי' שמו-שנט; חלק ב, סי' ח-טו; חלק ד, סי' צד-צט, ריח-רכח, רצט-שג, שכו-שכט; חלק ו, סי' יט-סט; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רה; שו"ת הרשב"א החדשות, סי' שנב, שסג-שסה. תשובות אחדות מאלו נדפסו במקומות נוספים: שתי תשובות נדפסו באמצע המאה התשע עשרה בסוף ספר 'חמדה גנוזה' (ראה לעיל הערות 98, 99), ושבע תשובות הובאו על ידי ר' אברהם פיליף בחיבורו 'חושבי שמו' על מסכת יבמות (ראה: מקלב, תשובות רבינו [לעיל הערה 43]. התשובה החמישית שנדפסה שם היא תמצית התשובה שבכ"ק, דף 265א-ב, סי' א'קע, ושנדפסה רק בחלקה בשו"ת הרשב"א, חלק ו, סי' לד). התשובות הללו מפוזרות לכל אורכו של החיבור, אך ר' אברהם הקפיד בדרך כלל לציין את שמו של הנשאל – ר' יוסף מעכו. על ר' אברהם פיליף, שנפטר בצפת בראשית המאה השבע עשרה, ועל ספרו ראה: מ' בניהו, 'הגהותיהם שלרבי בצלאל אשכנזי ורבי יהוסף אשכנזי וטופס-האב שלהם', אסופות, א (תשמ"ז), עמ' סו-פט.

119 ראה למשל שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רה, עמ' קעג, הערה 6 ועמ' קעד, הערה 18. התיקונים שנעשו שם הם על פי כ"ק, דף 273א, סי' א'רכב-א'רכג. וראה עוד לעיל ליד הערות 53-55.

'ממזרח שמש ועד מבוא': תשובות הרשב"א לחכמי עכו

מאת

שמחה עמנואל

חכמי עכו עמדו בקשרים אמיצים עם ר' שלמה בן אברהם אבן אדרת (רשב"א), שהתגורר בברצלונה, על שפת הים התיכון, אך במרחק אלפי קילומטרים מעכו. קשרים אלו ידועים כבר מאות שנים מתוך הקבצים הנדפסים של 'שו"ת הרשב"א', אך ההיקף המלא והמרשים של הקשרים – למעלה משמונים שאלות ותשובות בתחומים שונים ומגוונים – מתברר אך ורק מתוך קובצי התשובות של הרשב"א הטמונים עדיין בכתבי יד.

שניים מהשואלים שבעכו ידועים לנו בשמותיהם – ר' אליהו ור' יוסף דשאנטיש – אך מלבד שמותיהם איננו יודעים עליהם דבר. חכמים אחרים בעכו ששאלו את הרשב"א אינם ידועים לנו אפילו בשמותיהם. כל שנוכל לומר עליהם הוא שהם שלחו את שאלותיהם אל הרשב"א קודם לשנת 1291, השנה שבה חרבה עכו ופסק בה היישוב היהודי.

השאלות והתשובות של חכמי עכו והרשב"א חושפות מידע רב ערך הן על קהילת עכו במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה והן על דמותו של הרשב"א, שהשקיע מאמץ גדול מאוד לענות על שאלותיהם של בני הקהילה החשובה ביותר בארץ ישראל באותם הימים. חשובה יותר התופעה התרבותית המרתקת העולה מהשאלות והתשובות הנדונים במאמר זה – שני תלמידי חכמים, שאינם שווים כלל במעמדם ובמעלתם, ושמתגוררים במרחק אלפי קילומטרים זה מזה, לומדים יחד בהתכתבות את אחת המסכתות הקשות שבתלמוד הבבלי. תופעה זו מלמדת על צרכיו הנואשים של השואל, שישב בפאתי מזרח, מנותק ממרכזי התורה הגדולים שבאירופה, ועל סתרי לבו של הרשב"א, שהתגורר בסוף מערב אך לבו במזרח.

פרופ' שמחה עמנואל, החוג לתלמוד ולהלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 9190501
simcha.emanuel@mail.huji.ac.il

‘FROM WHERE THE SUN RISES TO WHERE IT SETS’:
THE RESPONSA BY *RASHBA* TO THE SAGES OF ACRE

Simcha Emanuel

The sages of Acre maintained strong ties with R. Solomon ben Abraham Adret (*Rashba*), who lived in Barcelona – on the Mediterranean shore, but thousands of kilometers from Acre. This close relationship has been known for centuries, from the printed collections of Adret’s responsa. The full – and impressive – extent of these ties, encompassing more than eighty responsa in diverse fields, however, can be seen only from the collections of his responsa that remain in manuscript form.

Two of the queriers from Acre are known to us by name: R. Elijah and R. Joseph di Saintes, but nothing else is known about them. We do not even know the names of the other sages from Acre who directed queries to Adret. All we can say is that they sent their questions to him before 1291, when Acre was destroyed and its Jewish community ceased to exist.

The responsa between the sages of Acre and *Rashba* provide a wealth of information regarding both the Acre Jewish community in the second half of the thirteenth Century and the personality of *Rashba*, who devoted great efforts to answer the questions posed by the members of the most important Jewish community in the Land of Israel at the time. Of even greater importance is the intriguing cultural phenomenon that emerges from the responsa discussed in the current article, that of two Torah scholars, distinctly not of equal standing, who reside thousands of kilometers apart, but who nevertheless study Yevamot together, one of the most difficult tractates in the Babylonian Talmud. This phenomenon teaches about the needs of the querier, who dwelled in the Land of Israel and was separated from the important European Torah centers, and of the thoughts and feelings of *Rashba*, who lived at the end of the West, but whose heart was in the East.